

I. A TÁRSADALOM

1. A nemzet gazdasága a kortársak írásaiban

A románság általános anyagi helyzete

Elsőként azt kívánjuk megvizsgálni, hogy melyek voltak a román elit modernizációs törekvéseinek általános indítékai, azaz milyennek látták népük anyagi helyzetét, életszínvonalát. Ebben végig kettősség tapasztalható: a megnyilatkozók természetesen megállapítják, hogy a románság mennyire szegény, elmaradott, majd a szövegkörnyezettől, konkrét szándékuktól vezetve vagy rámutatnak az elmozdulás, haladás biztató jeleire, vagy leszögezik, hogy nem a nyomor az igazi hátráltató tényező, hanem a közérdek iránti közöny és az egoizmus. Ioan Lăpădat a román színház javára indított gyűjtés kapcsán kijelentette, hogy az energikus szegénység többet tehet, mint a közügyek, nemzeti vállalkozások iránt közönyös gazdagság.¹

V. C. Osvadă a *Revista Economică* második számában meglehetősen kritikus, ám nem borúlátó helyzetképet közölt a románság gazdasági életéről: a parasztság ősei eszközeivel dolgozik, csak egyetlen mezőgazdasági egyesület létezik, az is regionális (Szeben vm.), ámbar újabban Szászvároson is alakult egy helyi egyesület; a nép idegenkedik az ipari tevékenységtől, ezért csak néhány kisipari műhelyről lehet számot adni. Két terület van csak, ahol sikerült előrelépni: több fiatal lépett kereskedelmi pályára és egyre több bank létesül. Az induló pénzügyi szaklap programcikében utalt arra, hogy habár a románság csak negyedszázada folytat gazdasági tevékenységet, ma (1899) több, mint hetven hitelintézettel rendelkezik, melyek évi százmillió forintos forgal-

mat bonyolítanak. „Olyannyira primitív indulásunkhoz mérten az elért eredményeket valóságos csodának kellene tekintenünk, ha nem vennénk figyelembe népünk gazdasági életképességét és morálját, ezen ritka és emelkedett képességeket, melyekkel pótolni tudta hiányzó hozzáértésünket és szervezettségünket.” Ebből azután logikusan következik a nemzetépítés, a gazdasági irányultságú népnevelés krédója: „A pénzügyintézetek ügyfélkörét biztosító nép gazdasági erőinek és moráljának erősítése nemcsak kötelesség, hanem ezen intézetek tényleges létérdeke.”² Ez finom utalás a bankoknak a rendszertelenül törlesztő paraszti adósok miatti tetemes veszteségeire, kinnlevőségeire.

A bankburzsoázia optimista jövőképét a *Revista Economică* egy 1903-as cikke vázolja. Az írás egyes osztrák és magyar politikusok Angliában megjelent cikkeire reflektál, melyek szerint a hazai románok nemzeti mozgalma „halva született” vállalkozás, mivel esetükben hiányzik az elengedhetetlen feltétel: az anyagi erő, a román nép gazdasági súlya. A továbbiakban viszont egy elfogulatlan vezető bankár véleményét idézi, aki szerint a románok gyorsabban fejlődnek, mint szomszédaik. A cikkíró nyugtázza: a bankok valóban dinamikusan fejlődnek, sőt a korábban kizárólagos mezőgazdasági szektor állapota is ígéretes: kevés román föld ment idegen kézbe, ugyanakkor a román gazdák jelentős területet vásároltak meg. Ezért panaszkodnak a szomszéd népek, akik pedig régi intézményeikre és az államhatalomra támaszkodhatnak, hogy a románok – úgy mond – legyűrik őket. A szerző számvetése szerint: „szegények vagyunk, de nem szegényedünk! Százados gyászos múltunk súlya nyom még minket, ám mai gazdasági helyzetünk bélyege *nem a hanyatlás, hanem a haladás.*”³ A román bankok emelkedése pedig az egész nép gazdasági és politikai jelentőségét emeli.

Ugyancsak a bankszövetség lapjában jelent meg egy átfogó számvetés a hazai román parasztság gazdasági helyzetéről és életszínvonaláról. A különben kritikus írásból óvatos optimizmus csendül ki. A szerző egyrészt a Szászföld és a Székelyföld, másrészt

a vármegyék eltérő múltbeli státusából, indulási helyzetéből indul ki: míg az előbbi két területen ősidők óta a szabad földtulajdon dominált, s ennek köszönhetőek a masszív lakó- és gazdasági épületek, a jól öltözött, jól táplált emberek, a volt jobbágyi területek halmozottan hátrányos helyzetben érték meg a felszabadítást, az új viszonyokat. Ennek fényében kell értékelni a mai (1903) állapotokat: „Ha parasztságunk egy része kénytelen is rosszabbul élni és böjtölni, ám ritka az a porta, ahol ne vágnának egy-egy disznót, amely az év nagy részére ellátja őket a szükségesekkel; azután olyan házat is alig találunk, ahol baromfit ne tartanának, és elmondhatjuk, hogy nálunk nem főznek romlott kukoricából puliszkát” (utalás a romániai parasztság sanyarúbb helyzetére, melyről két számmal korábban jelent meg hasonló számvetés). Ami az öltözködést illeti, háziipara megfelelő és tartós ruházattal, mindenféle szükséges szőttessel ellátja a parasztságot. A lakásviszonyok tekintetében sem rossz a helyzet, általánosan kielégítő. „Ha a házaknak csak a legkisebb része épült is kőből és téglából, cserépfedéllel, a hegyek közelében sok cserép-, deszka- vagy zsindeletetős boronaházat találunk, erdős vidékeken pedig kevés a sövény-, vert falú, szalma- vagy nádtetős ház. Viskóban alig-alig élnek románok.” A bútorzat is kielégítő, nem hiányoznak a szükséges darabok – asztal, padok, ágy, székek, ikonok, fogasok, edények. „A ház, nem ritkán a test és a ruházat tisztasága itt-ott nagy kívánnivalót, ám a parasztházak nagy részében tisztaságot és rendet találunk.”⁴ A gazdasági épületek is megfelelnek a célnak. A szerző eredményként közli, hogy egyes régiókban tágas csűrök és meleg, higiénikusnak mondható istállók állnak, s egyáltalán, mindenhol van valamiféle külön, talaj fölötti ilyen jellegű építmény; hogy vannak térségek, ahol szinte minden udvarban vannak pajták, górék, ólak, pince, kút, és a kerítés is megfelelő.

Kritikusabb hangvételű a gazdálkodás állapotának fölmérése: az állattenyésztésben érezhető ugyan némi javulás, itt-ott megjelentek a külföldi tenyészállatok, ám a jószág általában kevés takarmányhoz jut, mesterségeshez alig. A földművelésnél a tago-

sítás hiánya hátráltatja a fejlődést, a két-három határos gazdálkodás a jellemző, ahol pedig tagosítottak, ott az csak a közös legelő megszűnéséhez vezetett; a zöldség- és gyümölcsstermesztés szinte kizárólag a városokra és környékükre korlátozódik, méhészkedésről szintén alig beszélhetni – három fontos jövedelemforrás esik ki tehát a románság esetében, emellett a gazos kertek esztétikai és higiéniai szempontból is károsak.

A falu újabb keletű rákfenéje az immár általánossá vált eladósodás: „Az a baj, hogy miközben az adósságok folyamatosan növekednek, jelentős részüket nem a mezőgazdaság jövedelmezőségének növelésére fordítják, hanem a temetésekre, vendégeskedésre, keresztelőkre, ruházódásra stb.”

A szerző szerint a gazdálkodás alacsony szintjéről elmozdulni csak racionális módszerek bevezetésével, a szakemberképzés elindításával lehet: „A mezőgazdasági oktatás és gyakorlat terén szakképzett propagandistákra van szükségünk nemcsak a tanítóképzőkben és a teológiai szemináriumokban, hanem a népiskolákban, főként pedig a felnőtt parasztság körében.”⁵ A cikk a továbbiakban fölvezet a román mezőgazdaság fejlesztési programját, mellyel a következő fejezetben foglalkozunk, s ott emlékeztetünk a szerzőnek egy következő számban megjelent cikkére is, melyben újra áttekintette a mezőgazdaság és az ipar fejlesztési lehetőségeit.

Végül – immár átlépve a határokon – vizsgáljuk meg, milyen képe lehetett a hazai román sajtónak és egyáltalán az értelmiségnek az anyaország, Románia gazdasági helyzetéről. Néhány forrást idézve megállapíthatjuk, hogy éppolyan ellentmondásos, miként maga az ország, ez a végletes ellentétektől feszülő fiatal királyság. Az optimista és büszke álláspontot tükrözi a szászvárosi újság egy 1895-ös cikke, mely örömmel közli, hogy ez a harminc évvel azelőtt még jelentéktelen, mindenki által elkerült ország azóta szédületes gazdasági fejlődésen ment keresztül. Az ország vezetői belátták, hogy mindennek alapja a modern közlekedés, így ma, a lakosság arányához képest, Románia egyike a vasúttal legjobban behálózott

országoknak; jövőre megnyílik a constantai kikötő – említi büszkén a szerző –, Románia tengeri hatalom lesz, ami „a hazai románok szívét is melegíti.” Jól átgondolt gazdaságpolitikájának köszönhető a fölívelés: az új bányatörvénynek hála a korábbi szénimportőr ország már jelentős kivitelre képes. „A jelentős gazdasági föllendülés mind nagyobb anyagi jóléthez vezet, amitől a szellemi emelkedés is függ.”⁶ hiszen ma mindennek a pénz, a vagyon az alapja – zárja a szerző a derülátó mérleget, amely kétségkívül helytálló tényei ellenére is egyoldalú, hiszen elkerüli a parasztságot megnyomorító földhiány, bérletrendszer s a rendkívül primitív agrártechnika visszafogó hatását. Nem említi a nagyipar szinte teljes hiányát, ami részben ugyancsak a munkaerőt falun megkötő földtulajdon-viszonyok következménye volt.⁷

Ezeket a megkerült problémákat vetette föl a *Revista Economică* néhány évvel később, igaz, nem saját írás keretében, hanem a bécsi *Die Donauländer* cikkének ismertetésével (a lényeg itt a hazai olvasók reális informálása). A cikk rámutat a rendezetlen agrárviszonyok, a népet nyúzós bérletrendszer szerepére a meg-megisméltődő parasztfölkelésekben; arra, hogy a parasztságot elátkozták a robotrendszer eltörlését, mert azóta kétszeresen hajtják be rajtuk a munkajáradékot; hogy a liberális Brătianu miniszterelnök is szögre akasztotta korábbi elveit, és I. Károly optimista szavainak nincs fedezete – egyedül a konzervatív Carp-kormány lépett eddig előre az 1889-es törvénnyel, mely lehetővé tette a gazdáknak, hogy az állami birtokokból vásároljanak.⁸ Szintén mint a romániai viszonyok nyílt kritikáját említhetjük a vezető író, Ioan Slavici 1907-es, Nicolae Iorgához írt nyílt levelét. Indítékául az ünnepelt történész akkortájt megjelent cikke szolgált, amely megróttá az erdélyieket, amiért túlságosan bíznak a maguk erejében, Romániától pedig nem várnak semmit. Az évek óta Bukarestben élő Slavici sietett ezt levelével megerősíteni, hiszen nemcsak személyes tapasztalatai, hanem odalátogató egyszerű román földijei benyomásai is ezt támasztották alá. Mikor 1906-ban parasztismerősei megtekintették az I. Károly trónralépésének negyvenedik évfordu-

lója tiszteletére rendezett bukaresti kiállítást, „műsoron kívül” a környező falvakba is átmentek; az ott látottak hatására azután nem győztek tiltakozni a romániai hazafias propaganda ellen, mondván, az erdélyiek az ottaniaknál minden szempontból magasabb szinten állnak. Slavici levelében rámutatott a romániai parasztság nyomorára, degenerálódására, a hitélet válságára, a papság lezüllésére, az elit romlottságára, a kortársak által magasztalt magaskultúra felszínességére. A hazaiak tehát még kulturálisan is regáti testvéreik fölött állnak, nincs mit várniuk Romániától: „Az ottani [magyarországi] románoknak nincs mit tanulniuk az itteniektől, s Isten óvja őket attól, hogy ugyanilyen állapotba jussanak.”⁹ (Slavici Bukarest-kritikájára még visszatérünk.)

A földművelés állapota és fejlesztési programja

Aligha kell hangsúlyoznunk, hogy a legnagyobbbrészt mezőgazdaságból élő románság esetében e szektor helyzete, fejlesztési lehetőségei a korabeli sajtó, brosúra-irodalom elsődleges témáját jelentette. Mi most itt csak néhány átfogóbb értékelést, javaslatot idézünk annak előrebocsátásával, hogy nemcsak a földművelés, hanem a rendkívüli jelentőségű állattenyésztés problémáival is találkozunk a későbbi fejezetekben. A most következő vélemények a korábban mondottakkal összhangban érzékelik mind az objektív elmaradottságot, mind a maradi mentalitást.

Az általános érdektelenség, nemtörődömség miatti elkeseredés tört ki a *Familia* egy 1865-ös, kisetői (Temes vm.) olvasói leveléből, amelynek címe lapidárisan értékelte a siralmas helyzetet: ‘*Gyöngé termés, sok egér, nagy közöny*’. Az emberek hanyagok, csak az önérdék vezeti őket; azokon a községi földeken, ahol a kormány utasítása szerint fákat kellene ültetni, csak a zsidók libái, pulykái legelnek.¹⁰

A különböző életpályákat áttekintő sorozatában a szászvárosi lap cikket szentelt a gazdálkodásnak is, bár mindjárt az elején szükségesnek tartotta leszögezni, hogy a románokat – mint tipikus agrárnépességet – igazán nem kell a mezőgazdaság felé orientálni.

Miért kell mégis cikket írni róla? A racionálisabb gazdálkodás érdekében. A román parasztság konzervatív, nehezen barátkozik meg az új technikákkal, eljárásokkal (ez a magyar falura is jellemző volt, tehetnénk persze hozzá), ezért fölülről kell azokat népszerűsíteni, szorgalmazni. A jelentősebb román birtokosok végezzenek szakirányú tanulmányokat, hogy ismereteiket továbbadhassák a népnek. Alapfokon az érdeklődők figyelmébe ajánlja a hét magyar nyelvű és három szász (medgyesi, besztercei és földvári) iskolát, a nagybirtokosokat pedig a hatodik gimnáziumi osztály elvégzése után a felsőbb iskolák felé orientálná. Azt is el kellene érni, hogy a román egyházi és a néhány egyéni nagybirtokot román intézők igazgassák (álláslehetőség a szakemberek számára).¹¹

Az 1899-ben induló *Revista Economică* már első számaiban több cikket szentelt a földművelés állapotának. Racionálisabb nemzetek kétszer-háromszor többet nyernek ki a földből, míg a románok lemaradnak a versenyben, nem jut el hozzájuk a korszerű agro-technika – figyelmeztetett az egyik szerző. A legtöbb faluban nincs vetésforgó, nem ismerik a műtrágyát, nem öntöznek, nem szereznek be nemesített tenyészállatokat, nem használnak gépeket, nem foglalkoznak gyümölcs- és zöldségtermeléssel, nincsenek gazdatársulások.¹² Egy másik írás rámutatott a saját mezőgazdasági szakoktatás hiányára, az abban rejlő veszélyre: a környező népek előnyben vannak, márpedig „tudott dolog, hogy ma már a harcot nem furkósbottal vívják, hanem kifinomult fegyverekkel, és ugyanaz a helyzet a gazdaság terén is. Az a nép, amely nem tudja hasznosítani az új tudományos felfedezéseket, elszegényedik, lesüllyed, más népek szolgájává válik, és lehet, hogy a végén eltűnik a »közös jövő« felé haladó nemzetek sorából.” A szerző figyelmeztetett rá, hogy tizennégy magyar nyelvű állami és egy magán szakiskola működik, a szászoknak is van három (és egy Szeben megyei modellgazdaság iskolája) és a horvátoknak is kettő. Emellett e népek gazdasági egyesületei is igen jelentős tevékenységet fejtenek ki. Ezek a nemzetek fejlődnek, míg a románok stagnálnak, a régi elavult technikát alkalmazzák, és még alapfokú szakiskolájuk

sincs. Támogatni kell tehát a parasztságot, a nemzet alapját, „hogyan el ne apadjanak forrásai, melyből táplál minket”.¹³ Ám a nép szemléletváltására is szükség van, mint egy, a Szeben megyei szász modelliskola vizsgájáról tudósító cikk kifejti: miután elismerően nyilatkozik a diákok magabiztos tudásáról, a legfejlettebb technikák, nemesített növényfajták ismeretéről, megrója a megye románjait, hogy nem küldik fiaikat ebbe a rendkívül hasznos intézetbe, habár az oktatás ingyenes lenne.¹⁴

Ha nem is volt biztató a románság helyzete, azért időnként lehetett miről számot adni. Így a pénzügyi lap hírt adott róla, hogy a karánsebesi határőr vagyonszövetség három egy-egy éves ösztöndíjat alapított az akkor induló ménési szőlész tanfolyam elvégzésére, várják a pályázókat.¹⁵ A következő szám viszont a resinári mezőgazdasági ismétlő iskola száz forintos, leendő tanítók számára biztosított ösztöndíjairól informál. Ugyanitt értesülünk arról, hogy a kormány is nyújtott támogatást a gazdálkodás korszerűsítéséhez: a földművelési minisztérium, a karánsebesi és az aradi ortodox konzisztórium megegyezése alapján a két egyházmegye tizenöt papja és tanítója végezte el a lugosi mezőgazdasági szakiskola egyhónapos nyári tanfolyamát, ahol igen jól fogadták őket. A lap példamutónak tekintette a vállalkozást: „Kívánatos lenne minden egyházmegyében ilyen kurzusokat indítani, amelyeken a papoknak és a tanítóknak minél nagyobb számban kellene részt venniük, hogy kiképezzék magukat a racionális gazdálkodás elméletében és gyakorlatában, és ily módon képessé váljanak arra, hogy ők képezhessék tovább a parasztokat, akik általában meglehetősen kezdetleges szinten gazdálkodnak.”¹⁶

A *Revista Economică* idézett 1903-as helyzetértékelő cikke a gazdálkodás korszerűsítésének zálogát a román alapítványok ösztöndíjai segítségével megvalósítandó szakemberképzésben látta: ennek a gárdának egy hétpontos programot kell végrehajtania: minden románlakta megyében mezőgazdasági egyesületet és minden községben szövetkezetet szervezni; mezőgazdasági ismétlőiskolák fölállítása; iskolai gyakorlókertek kialakítása; ismeretterjesz-

tő-továbbképző előadások a gazdák számára; a parasztság szétforgácsolt erőinek egyesítése, értékesítési, különösen tejszövetkezetek; előkészíteni a parasztságot a mezőgazdasági földolgozóipar bevezetésére; alap- és középfokú kertészeti és szőlészeti szakiskolák létesítése; végül mindennek háttéréként egy átfogó gazdasági statisztika elkészítése.¹⁷ A szerző hamarosan ugyanitt újra vázolta a mezőgazdaság helyzetét: nehezményezte, hogy az iskolák a helyes gazdálkodás oktatására fordítják a legkevesebb figyelmet, ezért az nem is fejlődik kellőképpen; emellett a románoknál hiányzik az, amivel más népek rendelkeznek: a szakiskolai hálózat, azaz mintagazdaságok, mezőgazdasági akadémiák, sőt még mezőgazdasági ismétlő iskolákból is legföljebb húsz-harminc működik; szinte teljesen hiányzik a szakirodalom – a szaksajtót csak a szászvárosi *Bunul Econom* és maga a *Revista Economică* képviseli, a gazdák a romániai kiadványokra szorulnak; népszerűsítő-ismeretterjesztő előadásokat ezidáig csak a két román gazdasági egyesület szervezett; elenyésző a szövetkezetek száma, pedig főként a gépbeszerzésben, értékesítésben óriási lenne a szerepük, minden faluban szervezni kellene egyet; jobb a helyzet a gazdasági kiállításokkal kapcsolatban, a szerző néhány sikeres példát idézett. A cikk végén tért rá a sarkalatos problémára, a szakemberképzésre: kárhoztatta, hogy az alapítványok, pénzintézetek, egyesületek szinte teljesen elhanyagolják a gazdaság fejlesztését: emlékeztetett rá, hogy a Gozsdu Alapítvány az 1903/4-es tanévre 154 ösztöndíjat szavazott meg, s míg ezekből 57-et jogáshallgatók kapnak, gazdászahallgatók egyet sem, a többi alapítványnál pedig ugyanez a helyzet. Csak a szászvárosi Ardeleana Bankot tudta pozitív példaként említeni, mert az kertészeket, méhészeket iskoláz be.¹⁸

A piacorientált tejtermelés, mint elsőrendű jövedelemforrás jelentőségét hangsúlyozta egy 1899-es cikk a kormány azon akciója kapcsán, mely a Konstantinápolyba történő hazai tejexport föllendítését tűzte ki célul. A cikkíró idézte a Szeben megyei Román Mezőgazdasági Egylet tételét, miszerint körzetében azok a falvak váltak módosabbá, amelyek tejet szállítanak a városokba; ennek

köszönhetően ot tartják a legjobb fajtákat és náluk az állandó trágyatermelés is biztosított. Ahhoz, hogy a román gazdák sikeresen bekapcsolódhassanak a törökországi kivitelbe, legalább ötezer tehén kell, melyek napi tizenötezer liter tejet adnának.¹⁹

A románok földvásárlásainak sajtóvisszhangja

A románok egyre intenzívebb földvásárlásával a bevezető fejezetben foglalkoztunk. Itt most a sajtó néhány reakcióját ismertetnénk. A román intelligencia természetesen üdvözölte a paraszti birtokállomány gyarapodását. A *Familia* rövid tudósításainak címei is elégedettséget sugallnak: 'A bánsági románok haladása' – egy 13 fős konzorcium alakult Versecen egy 800 holdas német birtok megvásárlására; 'Jó hír a Bánságból' – több száz, Nagyszentmiklós környéki család állt össze egy szentpéteri (Temes vm.) 1700 holdas pusztá megvásárlására.²⁰

A *Revista Economică* 1899. januári számának krónika rovata jelezte, hogy a *Nemzeti Szemle* szeretne adatokat nyerni a román bankok tevékenységéről: tényleg kihúzzák-e a birtokot a magyar tulajdonosok lába alól, hogy román telepeseket hozzanak? A román lap sajnálkozott, hogy nem éppen ezekhez a bankokhoz fordultak információért, mert akkor megtudhatták volna, hogy számos magyar birtokost, akiket a magyar bankok csődbe vittek, éppen a román pénzügyesek mentettek meg; halasztási kérelmeiket mindig jóindulatúan bírálják el, bár ez ellenkezik egy modern bank szemléletével. Birtokvándorlás tényleg van – ismerte el a román pénzügyi szaklap –, ám „e jelenség okát nem egyes bankok állítólagos ténykedésében kell keresni, hiszen ezek sohase lesznek képesek megváltoztatni egy egész nép tulajdonviszonyait, hanem kizárólag azon elem magasabbrendű vitalitásában és gazdálkodó szorgalmában, amely tulajdont szerez a másik kárára. Szász honfitársaink is így fogják föl és magyarázzák azt a tényt, hogy a románok teret nyernek az ő rovásukra; birtokállományukat nem a román bankok rágalmazásával kívánják védeni és konzerválni, hanem saját elemük gazdasági erősítésén keresztül.”²¹

A magyar földtulajdon apadásában rejlő vélt nemzetpolitikai veszélyre már a folyamat kezdetén figyelmeztetett az *Erdélyi Gazda* 1899-es első számában megjelent *Akié a föld, azé a haza* c. cikk, melyet a *Revista Economică* kommentár nélkül idézett. A szerző leszögezte, hogy amíg a magyaré volt a föld, állta a századok viharát, de mi lesz most, ha elveszíti a talajt a lába alól? Önmagában az idegen vásárló nem jelentene veszélyt, hiszen Nyugat-Magyarországon azok tőkét fektetnek be, modernizálják a birtokot, s ami nem kevésbé lényeges: megtanulnak magyarul, a nemzet hasznos tagjaivá válnak. Erdélyben viszont – úgymond – egy, a hegyeken túlról irányított vértelen harc folyik a magyarok ellen, s így előbb-utóbb elvész a magyar állam egykori főntartója. A kormánynak és a társadalomnak együttesen kell cselekednie tehát, az állam, a pénzügyintézetek és az EMKE közösen alapítsa meg az Erdélyi Járadékbankot, az vásárolja föl az árverésre kerülő magyar nagybirtokokat, és parcellázza ki magyar közép- és kisbirtokosok között, miáltal a székely kivándorlás is megszűnne.²² A folyóirat 4-6. számában vita zajlott a fölvetésről, melynek során Szalay Pál rámutatott a gazdasági válságból fakadó egyéb problémákra, a „magyar társadalom” azaz a földbirtokosok, gyárosok szorult helyzetére, akiktől jelenleg aligha várható el, hogy bankrészvényt jegyezzenek; az állami telepítési akciók eddig nem váltak be, a székely és alföldi telepések közül sokan még jobban elnyomorodtak. Egy másik hozzászóló azt javasolta, hogy az új bank kedvező részletek mellett a volt birtokosnak adja el újra a földet, miáltal mintagazdaságok jöhetnének létre; végül egy további résztvevő szerint magyar bérlő, vásárló hiányában a bank tartsa meg saját kezelésében a birtokot, az intéző állandó adminisztrátorrá válhatna, s ezek a székely fiúk a magyar intelligenciát gyarapítanák, magyar középosztály alakulna ki a nemzetiségi környezetben, és így Erdély magyar maradhat.²³

Szintén 1899-ben a *Pesti Napló* is támadást intézett a román bankok ellen: gazdaságpolitikájukkal a magyar középosztály létét veszélyeztetik. A hírt kommentáló, nem kevésbé konfrontáló és

csúsztató *Revista* szerint a tönkrement erdélyi birtokosok így akarják össznemzeti üggyé minősíteni a román bankok fenyegetését – úgymond évszázadokig a kiváltságokból éltek, majd eltékozták a megváltási pénzt, szorgalomból, munkából nem képesek megélni, segítsen hát a költségvetés! Ugyanakkor a magyar lakosság, ha teheti, maga is román vagy szász bankhoz fordul, melyek sok családot mentettek már meg „boldogítói” gyámkodásától. A magyar bankok sokkal több magyar földet adtak már el nem-magyaroknak, mint amennyit a román bankok szereztek román vevőknek.²⁴

Mivel a fönti magyar fölvetésekből nem lett semmi, a birtokállomány folyamatosan csökkent, az *Erdélyi Gazda* a következő években is napirenden tartotta a kérdést. 1903-ban annak kapcsán jelent meg drámai hangú cikk, hogy Ugron Gábor 4000 kat. holdas birtoka szász kézbe jutott. A cikkíró leszögezte, hogy minden darab magyar föld egy darab magyar haza; ezért nem lehet ölbe tett kézzel nézni, mint erősödnek a szász kisbirtokosok és az „oláh dzsentrí”. A románok előrenyomulása úgymond pénzintézeteik által vezetett tudatos aknamunka eredménye, ezért a szerző megrója az államot, amiért – a jogegyenlőség jelszavát hajtogatva – nem lép föl a nemzetiségek agrárpolitikája ellen úgyanúgy, mint ahogy politikai agitációjuk ellen harcol. Éppen az állam feladata, hogy segítse magyar kézben tartani a földet, csak így maradhat fön­n az erdélyi magyarság.²⁵

A román bankok azért is kényes helyzetben voltak, mert kétfelé kellett védekezniük: a magyar sajtó, politikai közvélemény ellen a magyar birtokok parcellázása, a szociálisan érzékenyebb román kortársak ellen pedig a román kisbirtokosok elárvereztetése, földjük ár alatti megszerzése miatt. Ez utóbbi, sokszor igen éles kritikára a bevezetőben már láttunk példát. Visszatérve a magyar támadásokra: Farkas Pál idézett brosúráját egy saját élményével indította: cambridge-i történész ismerősével járta Erdélyt, hogy a vendég tanulmányozhassa az „elnyomott” román nép sérelmeit. Verespatakon találkoztak egy földönfutóvá vált paraszttal, aki

kénytelen volt munkát vállalni a bányában. Kérdésükre elmondta, hogy kis földjét a szászvárosi Ardeleana Bank árvereztette el, mivel nem tudta fizetni a kamatot. „Az angol maga elé bámult. Az oláh földkérdésnek erre a formájára nem volt elkészülve”²⁶ érzékeltette a jelenet súlyát a szerző.

A háziipar állapota, fejlesztési programja

A paraszti háziipar, elsősorban a szőttesek, hímzések, a hagyományos viselet darabjainak megítélésében a korszakban két vonulattal találkozunk. Elsőként elismerő véleményeket idéznénk. A nemzetiként fölfogott népi kultúra iránti csodálatuktól fogva a kortársak áradoztak a román nők tehetségét, fantáziagazdaságát, finom ízlését illetően. Iosif Vulcan, aki egyébként is mindig a nép alkotásait tekintette mércének, az 1881-es nagyszebeni kiállítást megtekintve ismételtlen leszögezte, hogy a román parasztasszonyok művészetét a világ egyetlen népe sem éri utol, és elégedetten írt az odalátogató sok idegen szakértőről, kereskedőházak képviselőiről, akik elismerően tanulmányozzák a kiállított darabokat, és megrendelésekkel halmozzák el készítőiket.²⁷ Néhány számmal később hasonlóképpen kijelentette, hogy a parasztasszonyok szorgalmában, ízlésében „ott rejlenek a klasszicitás csírái, és megfelelő irányítással magas színvonalú műalkotásokra lennének képesek.”²⁸ Majdnem két évtizeddel később Vulcan a szelistyei *pachioale* (pókháló finomságú selyem fejdísz) készítőinek rendkívüli kezűgyességét dicsérte, kiemelve, milyen szép jövedelmet biztosít az ezeknek a hozzáértő asszonyoknak.²⁹ Néhány év múlva Vulcan arról adott hírt, hogy a román környezetben felnőtt Sulyok Ida a budapesti rajziskolában modellekkel szemléltetett előadást tartott a román kézimunkákról.³⁰

A népviselet értékelésével és emzeti szerepével külön fejezetben foglalkozunk. A következőkben viszont azokat a kritikus véleményeket tárgyaljuk, melyek a paraszti textilkészítés primitív színvonalára vagy hanyatlására, korcsosulására hívják föl a figyelmet, s e negatív jelenségekért elősorban az intelligenciát hibáztatják,

mely a népviselet iránti közönyével, a nyugati divat majmolásával rossz példát mutat a népnek.

Vulcan fönti kiállítási beszámolójában az értelmiség „mérhetetlen közönyének” tulajdonította, hogy egész ágazatok hiányoztak (nem ösztönözték a népet a részvételre, és maguk sem jelentek meg megfelelő létszámban). Mindezzel csak mint fenyegető veszéllyel (taktikus fogalmazás?) veszi föl a küzdelmet: „Mélységes közöny lenne, szegénységi bizonyítvány, életrealitásunk föl nem ismerése, ha látván ezt az impozáns anyagi civilizációt, mely a népben itt megmutatkozik, miként az aranybánya a hegyek mélyéből, nem ismernék meg, nem aknáznánk ki, nem hoznánk a felszínre, és nem mutatnánk meg az utat, melyen bejárhatja a földet.”³¹

Jó másfél évtizeddel később a szászvárosi lap egyik 1898-as vezércikke viszont eleve elmaradottnak minősítette a román háziipart, hiszen pl. a vászonszövés igénytelen technikája harminc-negyven év alatt semmit sem fejlődött; a szerző nem is látja a közeli föllendülés lehetőségét, mert a stagnálás fő oka a paraszti ízlés finomodását eredményező, egyre javuló gyári termelés versenye: „E szomorú folyamat egyik fő oka az, hogy az utóbbi időben a gyárak egyre szebb, ízlésesebb árukat dobnak piacra, és így nincs mit csodálkozni azon, hogy a nép, amelyik már kezdi értékelni a szépet, fölhagyott a termeléssel, egyszerűbbnek, kényelmesebbnek találva, hogy készen, vesződés nélkül és tetszetősebb formában szerezzon be minden holmit, amire szüksége van.” Ám a szerző a felelősséget nem annyira a népre, mint inkább az intelligenciára hárítja: „Ha csak ezelőtt húsz-harminc évvel akadt volna valaki, aki mutatott volna a népnek valami más eszközt, mellyel könnyebben lehet szőni; hogy ugyanazon a szövőszéken, csupán kis változtatással, szép mintázatú, az idegen gyári holmit utánzó vásznat lehet előállítani, szóval, ha lett volna valaki, aki annak szentelte volna magát, hogy kinevelje a nép ízlését, a háziipar máig igen szépen fejlődött volna.”³² Ám nem akadt senki erre a munkára, ez a más országokhoz képest tapasztalható elmaradott-

ság oka. A következő évben mondta el később még ismertető beszédét a Brassó melletti Négyfalun Ioan I. Lăpădat, aki általában az ipar és a kereskedelem jelentőségét hangsúlyozta a hallgatóság-nak, ezen belül pedig e falu számára az amúgyis űzött gyapjúföldolgozás fejlesztését tartotta lehetségesnek. Ehhez azonban modernizálódni kell; kár, hogy az ASTRA-alapszervezet tizenkilenc évvel korábbi döntéséből – egy szövőiskola fölállítása – nem lett semmi, most már azonban nem lehet tovább várni. Követni kell a nagydisznói szászok példáját: rokka, fonógép, gépi szövőszék, kicsi és gyors vetélők! „Csak ilyen módon fejleszthetjük iparunkat, hogy többet és jobban termeljünk, ne valljunk szégyent termékeinkkel. Elég nehéz dolog lesz, mert köztudott, milyen nehezen válunk meg attól, amit őseinktől örököltünk, tanultunk.”³³

Ugyanebben az évben az induló pénzügyi szaklap szintén külön cikket szentelt a háziipar állapotának és a fejlesztési lehetőségeknek, s a szerző először is megróttta a városi és falusi művelt társaságot, amiért teljesen elhagyta a népviseletet, kizárólag idegen holmit hord, nem tekint a gazdasági érdekekre, s mindebben magával ragadta a parasztság nagy tömegeit. A nép is fölhagyott a kender és len termesztésével, kezdetben pamutfonalat vásárolt, később már kész gyolcsvásznat és kartont, ami a háziipar teljes eltűnéséhez vezethet. Ez azonban a szerző szerint kettős veszélyt rejtett magában: egyrészt a gyári szövetek olcsók ugyan és mutatósak, de korántsem olyan tartósak, mint a házi szövés; másrészt a románok az idegeneknek fognak adózni, ami kiszámíthatatlan veszteségeket eredményez (a virtuális nemzetgazdaság számára, tehetnének hozzá).³⁴

A közvetlenebb megoldás kulcsát a helyzet kritikusai a falusi intelligencia, pontosabban annak hölgytagjai kezébe helyezték. A *Familia* már egy korai cikkben előírta a művelt hölgyeknek is, hogy maguk készítsék el ruházatukat; a szerző számol vele, hogy egyes nőolvasók elhajítják majd a lapot, azt kiáltván, hogy ő durva kender- és gyapjúöltözékben akarja látni a szebbik nemet. Erről azonban szó sincs, ő örülne a legjobban, ha minden román nő

selyemben járna, de ne pénzért vegyék, hanem maguk állítsák azt elő, hiszen képesek erre, s legalább büszkék lehetnek rá, hogy nem a „német” kezén ment át a ruha.³⁵ Majd három évtizeddel később a szászvárosi lap előbb idézett cikke azt írta, hogy „ott, ahol a pap vagy a tanító felesége, nővére és lánya fonás közben tanítja a lányokat, hogy hosszú, vékony és sima fonalat sodorjanak, hófehér vásznat szőjenek, ott növekedni fog a bőség és a jólét, a pénz pedig az erszényben marad! Ott azonban, ahol nem hallani a fonás neszeit, mindig tele a kocsmá, és szegény a nép.”³⁶ Fenti előadásában Lăpădat is az intelligenciához fordult: más népekhez hasonlóan hordják a román nők szőtte anyagot – lám, a magyarok is Védegyletbe tömörültek az 1830–40-es években, nem tehetnének meg ugyanezt a románok is?³⁷ A *Revista Economică* fenti cikke azután részletesebb, pontokba szedett programot fogalmazott meg: 1.) nőegyleteket kell alapítani a háziipar támogatására, itt főleg a művelt hölgyeknek kell kezdeményezőleg föllépniük; 2.) a felsőbb leányiskolákban rokkát, szövőszéket kell elhelyezni, rajtuk gyakorlati oktatást folytatni – miként az ASTRA vezette be most a nagyszabeni polgári leányiskolában; kedvcsinálóként azután a művelt hölgyek tűzzenek ki pályadíjakat a legügyesebb tanulók számára; 3.) meg kell barátkoztatni a parasztasszonyokat a rokkával, az új típusú szövőszékekkel, a varrógéppel, mert csak így lehet a nagyipar versenyének útját állni; 4.) ösztöndíjjal tehetséges leányokat kell külföldre küldeni, hogy elsajátítsák a gépi fonást, szövést, s így idővel itthon is lehessen saját gyárakat alapítani: „legyenek gyáraink román munkásokkal, hogy ellássanak minket a szükségleti cikkekkel, ne mindenki másnak adózzunk örökké.”³⁸

Mint látjuk, a program egyesítette a társadalmi kezdeményezéseket és az intézményes, iskolai oktatás illetve tanulmányutak nyújtotta lehetőségeket. Az intézményesítés irányába mutattak már Vulcan 1881-es kiállítási riportjai is. Megcsodálta a volt I. (orládi) határőrezred iskoláiban folyó gyakorlati oktatás termékeit: a tanulók által készített mutatós szalmakalapokat, csizmákat, fűzfakosarokat, lámákat, az általuk termelt, előállított mézet,

viaszt, szappant. Ha a határőrvidéki iskolákban lehet ezt csinálni, akkor máshol is lehet! – szögezte le. Micsoda haszonnal járna, ha a nép maga elő tudná állítani, amit most drága pénzért, idegenektől vásárol! Mennyivel több maradna a „nemzeti vagyonból”! Minden iskola kövesse a példát, és a román nép otthonosan fog mozogni minden iparágban. Itt-ott voltak is ígéretes kezdeményezések: Petru Grama vasasszentgyeydi (Kolozs vm.) tanító például egyhónapos háziipari kurzust hirdetett augusztusra tanítók számára. A kosár- és kasfonás (szalmából, vesszéből), szalmakalapkészítés megtanítását vállalta, tandíjat nem kért, csak az ellátás és a nyersanyag árát számította föl. A következő évben a gyulafehérvári intelligencia gyűjtést indított Ioan Frâncu tanító javára, hogy részt vehessen Teodor F. Negruţ marosludasi háziipari tanfolyamán (kosárfonás, ikon- és tükörrámák aranyozása); persze nemcsak filantróp indíttatásból: mindkét felekezeti iskola úgy döntött, hogy a következő évben bevezeti a gyakorlati foglalkozást.³⁹ Vulcan jelentésére visszatérve, a kiállított szemet gyönyörködtető kézimunkákat mustrálva a parasztság ösztönös tehetőségének kibontására, kamatoztatására a legjobb eszköznek egy női ipari iskola megalapítását látta, s a székelyeket hozta föl példának, akik két évvel azelőtt alapítottak egy jelentős szövőgyárat (8000 Ft tőkével), a dolgozók kiképzésére egy oktató műhelyt, az előző évben pedig egy szakiskolát – természetesen kormánytámogatással. Figyelmeztetett rá, hogy a gyár termékei, melyek máris igen keresettek, olcsó árujukkal kiszoríthatják a román asszonyok bármennyire ízléses munkáit, s így a román háziipar tönkremegy. Csak a társadalmi kezdeményezések menthetik meg: a kormány természetesen nem nyújt román ügynek támogatást, az ASTRA még az alapszabályban rögzített területeket sem képes ellátni, tehát csak egyéb egyesületek alapítása segíthet.⁴⁰ A kezdet egyébként már meg is történt, hiszen három évtizede létezett és aktívan munkálkodott a brassói román nőegylet, melynek 1879-es közgyűlése a legfontosabb teendőként határozta meg a kézimunka-iskolák szaporítását, fejlesztését, hiszen ezek a leghasznosabb intézmé-

nyek egy nő számára; azt is elhatározták, hogy szegénysorsú leányok az egyesületi alap terhére kaphatnak nyersanyagot. Az egyesület maga is egy modelliskola fölállítására készült, melynek végzettjei helyettesíthetik majd Romániában az idegen oktatókat.⁴¹

A nagyszebeni román nőegylet 1893-ban módosította alapszabályát, hogy lehetővé váljék egy kézimunka-iskola alapítása.⁴² A folyamat láthatólag elhúzódott, mert négy évvel később még mindig csak a szervezés kezdetén, egy sorshúzás kiírásánál tartottak.⁴³ A beküldött nyereménytárgyak alapján a sorshúzás végülis lezajlott, 6548 Ft 15 kr. tiszta bevételt biztosítva a szakiskola – valamint egy női tanítóképző – fölállításához.⁴⁴ A létesítményt végülis 1905 augusztusában adták át, a következő évben pedig a népművészeti tanműhelyt, amely azonban csak 1907 tavaszán kezdetet el dolgozni, mert az egyesület kérése ellenére a Kereskedelmi Minisztérium nem volt hajlandó ingyen szövőszéket juttatni.⁴⁵ Két év múlva kezdte el működését a Hunyad megyei román nőegylet szászvárosi műhelye, mellyel a népviselet kapcsán egy későbbi fejezetben foglalkozunk. Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy a szövőseket és hímzéseket előállító műhelyt az egyesület elnökszönya szerette volna sokoldalú üzemmé bővíteni: „A szövő és varrott dolgok mellett foglalkozni fogunk fafaragással is, népünk e jellegzetes művészetével, melynek sokszázados gyakorlata megdöbbentően szép dolgokat alkot. Ugyanígy figyelmet fordítunk majd a kerámiaiparra, arra ösztökélve fazekasainkat, hogy szép motívumainkkal vázákat is díszítsenek (...), remélhetőleg csipkeverő tanfolyamot is be tudunk indítani, mivel ezzel az ágazattal ma az egész megyében foglalkoznak.”⁴⁶ Pénz hiányában azonban a bővítés csak terv maradt.

Ezeknek a szövő- és kézimunkaműhelyeknek a fölállítása is tiszteletreméltó vállalkozás volt, hiszen minden központi támogatás nélkül, teljes egészében társadalmi kezdeményezésből születtek, ám nem pótolhatták a hiányzó anyanyelvi ipari iskolahálózatot. Két szakiskola azért működött a korszakban: Szelistyén,

melynek az 1902/3-as tanévben 119 tanulója volt, és Balázsfalván, az idő tájt 29 diákkal.⁴⁷

Az ipar helyzete, fejlesztési lehetőségei, az iparospálya gazdasági-társadalmi jelentősége

Kiinduló tételünk az lehetne, hogy a kortársak konzervatív, elzárkózó agrártársadalomnak látták a románságot; ezt a sommás ítéletet fogalmazta meg Silvestru Moldovan is dél-erdélyi útikönyve bevezető fejezetében. Eszerint a románok egyszerű, igénytelen életmódot folytatnak, földművelésből, állattenyésztésből élnek. „Más foglalkozás nem nagyon tetszik neki; különösen a mesterségek és a kereskedelem iránt nem érez hajlandóságot, ami nincs éppen jól, mert ezek a pályák jólétet biztosítanak azoknak a népeknek, amelyek üzik őket.”⁴⁸

A haladás, differenciálódás iránt elkötelezett intelligencia többféle módon próbálta a népet e területek felé terelni. A korai idők inkább lelkesedésre, mint anyagi motivációra építő kezdeményezéseinek egyike volt az ASTRA 1874-es, dévai közgyűlésének határozata, mely szerint nyilvános elismerő oklevelet kell adni annak a papnak, tanárnak, aki tanáccsal, ráhatással bizonyíthatóan rá tudott beszélni tíz fiatalra, hogy iparosnak (vagy hogy tanítóképzőbe, főiskolára) menjen.⁴⁹

Az ipar nemzeti jelentősége, megteremtésének, fejlesztésének imperatívusza különös hangsúlyt kapott az 1881-es nagyszabeni „országos” kiállítás kapcsán. A *Familia* 1880 végén közölt *Felhívást a román néphez a nemzeti kiállítás ügyében*; emlékeztetett a korábbi, 1862-es brassói kiállításra, kiemelte, hogy bár improvizált, szerény rendezvény volt, mégis összegyűlt 2200 tárgy, s hogy a rendezvény milyen sokat jelentett a románok presztízsének emelése számára: „1862-ig az volt az idegenek véleménye, hogy semmiféle iparág nincs a nép kezében, egyesek pedig még túloztak is, mondván, hogy a románok képtelenek a mesterségek gyakorlására, még kevésbé a nagyipar (gyárak) és a szépművészetek

fölkarolására.”⁵⁰ A Felhívás ezután áttért a jövő évre tervezett kiállítás céljára: az előítéletek lebontása, közös nemzeti piac kialakítása, derüljön ki, alkalmasak-e a románok a fönti tevékenységekre. Sorsdöntő kérdéstről van szó, így a Felhívás, a nép egy részének átmenetele az iparba létkérdés. Utal a korabeli közgazdászok, államférfiak jelszavára: ipar, művészetek nélkül civilizált nemzetről sem beszélhetünk. Ipar nélkül nincs jövő, ezért döntött az ASTRA legutóbbi, tordai közgyűlése a nagyszebeni kiállítás megrendezéséről. Parteniu Cosma elnök a megnyitón mondott beszédében szintén emelkedett szavakkal méltatta az ipar nemzeti jelentőségét: „Manapság az ipar egy nép értékének fokmérője. Ám nem csupán a jólét és a civilizáció alapja, hanem egyúttal a közszabadság őrizője, mivel az ipar adja az állam legfüggetlenebb elemét: a középosztályt.”^{50a} Ám míg az ország vezetői igyekeznek a magyar népből fölkelteni az ipar és a kereskedelem iránti érdeklődést, a románokkal nem törődnek.⁵¹

Ami magát a kiállított anyagot, egyáltalán a román ipar helyzetét illeti, Iosif Vulcan a látottak alapján egyértelmű fejlődést látott 1862-höz képest: az akkori szűk spektrummal szemben most szinte minden szakma képviseltette magát, nemcsak a hagyományos iparágak mint kovács, bognár, fazekas, szűcs stb, hanem a megindult viselet- és életmódváltás jeleként városi szabók (három fő!), selyemszövők, viaszművesek.⁵²

A kiállítás keltette optimizmus ellenére a román iparosok száma a következő évtizedekben csak nagyon szerényen emelkedett, sőt a gazdasági válságok hatására időlegesen csökkent, ezért kellett a *Revista Orăștiei* vezércikk-írójának még mindig az ipari tevékenység megkezdésére – és a kereskedelemnek az idegenektől történő visszahódítására – biztatnia; bevallása szerint mély fájdalom tölti el a szerzőt, „látván [...], hogy a román iparosok a mellékutcákban bújnak meg.”⁵³

A *Revista Economică* korábban idézett 1903-as cikke abban látta az ipari pálya nehézségét, hogy komoly kezdeti segítséget igényel az iskoláztatás, külföldi továbbképzés és a műhelynyitás miatt,

ezért e téren nélkülözhetetlen az alapítványok aktivizálása. Sajnos, csak kettő támogat kifejezetten iparosokat: a Michail-Elisa Stroescu és az Andronic Alapítvány (azért, mint a későbbiekben látni fogjuk, jobb volt a helyzet, mert az ASTRA és számos további alapítvány és donáció ítélte oda segélyeket, ösztöndíjakat). Biztató jel viszont a jónéhány tanonc- és segédegylet működése (Brassó, Nagyszeben, Kolozsvár, Lugos, Szászsebes, Szelistye stb.), ezek rendszeresen nyújtanak különböző anyagi segítséget; emellett az ASTRA és az Aradi Közművelődési Egyesület is állandó támogatási forrás. Nagyon hiányoznak viszont a szakiskolák, hiszen kizárólag Balázsfalván és Szelistyén működik egy-egy, márpedig az állami intézményeket a román fiatalok – gyöngye magyar nyelvtudásuk miatt – nem tudják látogatni, sorskérdés tehát az anyanyelvű szakoktatás kiépítése.⁵⁴

A kortársak azonban nem kizárólag a tőke és az anyanyelvű szakoktatás hiányában látták a román ipar kiépülésének akadályát, hanem magukat a pályán levő iparosokat is megrótták konzervatív, a haladással szemben ellenséges hozzáállásuk miatt. A *Revista Orăștiei* egy 1895-ös vezércikke figyelmeztette a kisiparosokat, hogy a technikai haladás követelménye nemcsak az általuk szidalmazott nagyiparban, hanem az ő szintjükön is érvényes. Ám a szerző mindjárt el is ismerte, hogy az új gépekkel, eszközökkel szembeni bizalmatlanság részben indokolt: tekintve, hogy csak a legolcsóbb típusokat képesek megvásárolni, hamar rájönnek, hogy ezek használhatatlan ócskaságok. A megoldás tehát: ipartársulatok és szakemberekből álló pártatlan bizottságok föllállítása, melyek alaposan megvizsgálják és véleményezik a kapható termékeket, továbbá bemutatókat szerveznek a leendő vásárlók számára, akik így működés közben láthatják a termékeket. Az iparosok mindezek alapján biztonsággal eldönthetik, mire költik kis tőkéjüket.⁵⁵

A konzervativizmus problémáját az újság néhány évvel később átfogó módon is kifejtette. Egy cikk a németországi és a hazai román viszonyokat ütköztette, utalva Vilmos császárnak az iparos osztályt méltató trónbeszédére, és emlékeztetve rá, hogy Poroszor-

szágban 7940 iparosegylet működik 225 ezer taggal, majd rámutatva, hogy itthon a falvakban alig találni román mestereket, csak itt-ott, külvárosokban tengődik egy-egy, egyesületeiket pedig egy kézen meg lehet számolni; a szülők inkább urat akarnak nevelni fiukból, pedig lehet, hogy csak tengődni fog, perspektíva nélkül, míg iparból-kereskedelemből szépen boldogulna. Előbb idézte a régi román közmondást, miszerint dolgozni nem szégyen, majd megróttta a népet – azaz a parasztságot –, amint veleszületett konzervativizmusa miatt – helytelenül! – különbséget tesz munka és munka között. „A mi parasztunk, aki ekeszarvval a kezében születik, arra büszke, azt érzi kötelességének, hogy fiait is ugyanúgy az eke szarva mellett, az ősöktől örökölt barázdában nevelje. Ha van pénze, iskolába adja a gyereket, hogy papot, ügyvédet, orvost, tehát »urat« csináljon belőle, az iparos pálya viszont szóba se jöhet. Egyfajta parasztgöggel tekint az iparosok osztályára, melyet túlságosan alantának tekint ahhoz, hogy leereszkedjék hozzá.”⁵⁶ Állandó válasza: „Minden egyes ősöm földműves, tisztességes ember volt. Miért tenném a fiamat gúny tárgyává?” A szerző a pap és a tanító feladatává teszi, hogy értessék meg a néppel: az iparosok éppolyan hasznos tagjai a társadalomnak, mint a földművesek vagy az intelligencia. Ha a parasztnak több fia van, bűn mindegyiket otthon tartani, iskoláztatni viszont csak akkor szabad őket, ha az apa tehetős, végig bírni fogja a költségeket, vagy abban az esetben, ha a fiú különösen eszes; egyébként legyen belőle egy jó iparos. Az iparosréteg nemzetgazdasági, sőt nemzetpolitikai jelentőségét a következő képpel domborítja ki a szerző: „Nemzeti épületünk nem teljes, olyan, mint egy romlott falú vagy inkább befejezetlen ház, melyen átfúj a szél. Az idegen iparosokat szoktuk meg, és az a szerencsétlen, sorsszerűnek tűnő gondolat uralkodott el a fejünkben, hogy az ipar csak az idegeneknek való. S hogy az ironia még keserűbb legyen, ezt a tételt egy nevetséges nemzeti büszkeség álarca mögé rejtjük.” Ez viszont nagyon veszélyes hozzáállás, mert az iparos osztály hiánya miatt „alapjaiban rendülhet meg egész nemzeti építményünk.” Ezen osztály létkérdés

a nemzet számára, mert gazdag réteg, az ipari pálya úgymond százszor jövedelmezőbb, mint a földművelés, és biztos, gyors felemelkedést biztosít, hiszen a fiú tizenkét évesen inas lesz, három év múlva fölszabadul, keresni kezd, míg az intelligencia esetén ez még tizenkét év múlva sem biztos. Az utóbbi összehasonlítást vitte tovább a következő mondat is, melyből már nemcsak az anyagi biztonság, hanem a tisztas ipar öntudata is kicsendült: „Egy szorgalmas iparos tisztességesen élhet a maga vagyonából, és védve van azoktól a bajoktól, problémáktól, melyek az »urak« fekete öltözéke és cilindere alatt megbújnak.”⁵⁷ Magasabb szinten pedig azért fontos a módos iparos réteg kialakítása, mert a gazdagság egy nép fejlődésének egyik első feltétele. Ezen osztály hiányában viszont a románok pénze idegen kézbe vándorol, az idegen iparosokat erősíti.

A kérdés nemzetpolitikai vetületét elemezte a főnti szerző következő cikke is, melyben kifejtette, hogy a román iparosok csekély száma azért is veszélyes, mert a tanoncok, segédek így kénytelenek idegen mellé szegődni, ahol elidegenednek a nemzet-től, holott a románok közül jöttek, úgymond vér a vérükből, éljenek tehát azok között, töltsék be az űrt a nemzet épületén. „Fiaink legyenek rá büszkék, hogy román iparos lesz belőlük, és legyenek tudatában, hogy idővel ők alkotják majd a nemzeti ipar ígéretes osztályát.”⁵⁸ A nemzetépítés azért sorsdöntő feladat, mert a népek mindig belülről buknak el. A cikkíró felszólította tehát a szülőket, hogy egy-két gimnáziumi osztály után adják szakmára fiukat, megkímélve ezáltal a későbbi csalódásoktól. Ezzel együtt létkérdés a román iparosok műveltségi szintjének emelése, legnagyobb részük ugyanis írástudatlan, és szellemi tartás nélkül az idegen kultúrák hatása alá kerül. Belső önszerveződésre van tehát szükség. A szerző rámutat, hogy a román közönség láthatólag ébredni kezdett, létezik már néhány, az ipari pályaválasztást ösztönző alapítvány mint az Andronic, az I. Vancea, a Constantin Papfalvi, a Ioan Vișa Alapítvány és a Transilvániának az ASTRA által kezelt alapja.

Szintén nemzetpolitikai szinten vizsgálta az ipar és a kereskedelem kérdését Ioan I. Lăpădat egy, a század végén elhangzott előadása. 1899-ben az ASTRA brassói szervezetének Négyfaluban tartott közgyűlésén nyers őszinteséggel elemezte e – korábban gazdag – község elszegényedésének okait: az 1885-ös romániai vámtarifa, a vasút, a román bojárok ellenséges magatartása a nyájaikkal átvonuló erdélyi juhosgazdákkal szemben, az Athosz-hegyi szerzetesek szaporodása (?), de szerinte leginkább az, hogy nem haladtak az idővel, nem becsülték a tanulást – s legbiztosabb kiútként az iparos és a kereskedő pályát javasolta. „A gyárosok és iparosok osztálya ma igen nagy tiszteletnek örvend, és népünk nap mint nap érzi e társadalmi osztály hiányát mint erős vaskapocsát a nép és az intelligencia között.”⁵⁹

A biztató jelek ellenére a román pénzügyi szaklap 1903-ban még mindig az abszolút kezdeti állapotot volt kénytelen megállapítani: az ipar és a kereskedelem teljesen idegen kézben; ha egy paraszt tanul, azért teszi, mert pap, tanító, bank- vagy községi, megyei hivatalnok akar lenni, iparral csak néhány, a legszegényebb osztályból származó egyén foglalkozik. A szerző a vállalkozó szellem hiányát mintha nemzeti fogyatékosként élte volna meg, ugyanis idézte C. Alimănișteanunak a bukaresti *Creditul* hasábjain megjelent cikkét, aki a romániai kereskedelmi oktatás színvonala kapcsán a következő sommás ítéletet alkotta: „minket még egy előítélet tart rabságban, nemcsak a felső osztályt, hanem szinte az egész valódi román népességet, azokkal szemben, akik iparral és kereskedelemmel foglalkoznak... Azok a sokgyermekes családok, amelyek jelentős szerepet játszottak valaha az ország életében, egyetlenegy fiukat sem küldik szakiskolába, hogy a kereskedelemben vagy az iparban boldoguljon.” A szerző Amerikát hozza föl követendő példaként, ahol az ifjak sikeres kereskedelmi vagy ipari vállalkozóként kívánnak az „arisztokrácia”, az elit soraiba emelkedni. Ezt követeli az idők szelleme, hiszen a népek versenyében „ma pénzügyi és gazdasági téren kell csatákat nyerni, melyek következményeik révén lovagiasságban, emberi felsőbbrendűség-

ben nem maradnak el a középkor és a modern korok legjelesebb tetteitől. A nemzet jövőjének záloga, hogy minden társadalmi réteg alkalmazkodjék az új követelményekhez.”⁶⁰

A paraszti mentalitás lassú változásának jele annak az 1895-ös szászsebesi népszerűsítő előadásnak a sikeres fogadtatása, melyet Z. Mureșan pópa tartott a mesterségek, az ipar jelentőségéről háromszáz fős, jelentős részben paraszti közönség előtt. Különösen fontos, hogy persze szép számmal jöttek el az intelligencia köréből is, mintegy a társadalmi szolidaritást jelképezve, mint ahogy az intelligencia a helyi iparosegyletet is buzgón támogatta.⁶¹ Az iparos hivatástudat, nemzeti büszkeség irodalmi lecsapódásával is találkozunk a *Revista* lapjain. A szászvárosi iparosegylet első irodalmi üléséről szóló tudósítás ugyanis egy didaktikus versikével zárult, mely szerint a románok óriási erőfeszítések árán elérték, hogy tanultak legyenek, elsajátítsák a tudományt. „Egyet kívántak már csak, és az is teljesült: hogy az eke és a könyv mellett *lehessenek iparosok*. Kimondhatatlan boldogság a román nép számára, amikor az ugyanazon tőről való földműves, írástudó és iparos találkozik, hogy magasra emelje mindegyik a román lobogót ezen az ősi hajléknak nevezett földön.”⁶²

Az iparosképzésben annyiban történt elmozdulás, hogy fokozatosan több alapítvány biztosított ösztöndíjakat ambíciózus román tanoncok, segédek számára. A legjelentősebb alapot Dimitrie Andronic nagyszzebeni háztulajdonos létesítette 1880-as végrendeletében, mellyel vagyona nagyobb részét – az érseki konzisztórium kezelésében – városa ortodox fiataljainak támogatására hagyta. A kamatokból az első ösztöndíjakat 1884-ben hirdették meg, mégpedig száz darab 30 forintos támogatást iparostanoncok és segédek, öt darab 100 forintos, négy darab 150 forintos és két darab 200 forintos ösztöndíjat önállósulni képes segédek számára, továbbá egy 200 forintos és egy 300 forintos támogatást segédek külföldi vándorlásának fedezésére.⁶³ A *Familia* később is közölte az Alapítvány pályázati fölhívását, így pl. 1887-re hetvenhárom ösztöndíj állt rendelkezésre összesen 3470 Ft értékben.⁶⁴ Szintén egyéni

adakozó volt Ioan Roman fogarasi ügyvéd, akinek előzetes végrendeleti szerződése alapján özvegye elhunytá után az örökösök kötelesek voltak az ASTRÁ-nak évente 600 Ft-t folyósítani, melyből alapítványt kellett létesíteni az ipar és a kereskedelem pártolására.⁶⁵ Nemcsak a tehetősebb réteg tagjai, hanem egy-egy meggazdagodott iparos maga is tett alapítványt: Grigoriu Fara szászsebesi szűcs, aki kálvinista nőt vett el, maga is áttért, végrendeletében 8000 Ft-t hagyott az ASTRÁ-ra, hogy kamataiból létesítsen ösztöndíjakat helybeli szegény, mesterséget tanuló és gimnazista román fiatalok számára, amit a *Familia* szerkesztője a nemzeti szellem győzelmeként értékelt: „Hiába, a vér nem válik vízzé!”⁶⁶ Szerény lehetőségei ellenére maga az ASTRA is hirdetett iparos ösztöndíjakat: így a IX. Szekció (Szászváros) 1895-ben egy-egy 25 forintos támogatást már dolgozó szíjgyártó-, perces- és kovács- vagy bognárinas részére.⁶⁷

A kereskedői pálya jelentősége, akadályai

Az alábbi írásokból mintha az csendülne ki, hogy a románságtól, a „román lélektől” mélységesen idegen a kereskedelem. Ha ez valamennyire is igaz, ez az állapot akkor is csak a dualizmus korának a fejleménye lehet, hiszen a 18. században és a 19. század első felében számos erdélyi virágzó román – főként brassó-bolgárszegi és nagyszabeni – cégről tudunk, melyek a levantei kereskedelem fontos résztvevői voltak; rajtuk kívül nagyon sok balkáni román – macedoromán, cincár, vlach – működött a Habsburg Birodalom területén. Magyarországon a „görög” kereskedők jelentős része például macedóniai és thesszáliai vlach volt, mint ahogy idemenekült a lerombolt Moszkopolisz (Voskopojá, a mai Kelet-Albániában) vlach lakossága is. Ám a nemzetközi verseny és a vasút következtében az egész hagyományos levantei közvetítő társadalom lehanyatlott a hetvenes évekre, s az Albina Bank (a részvényeseknek csak tíz százaléka volt kereskedő vagy iparos) 1872-es alakuló ülését – Miskolczy Ambrus megállapítása alapján – szinte olyan jelképes aktusként értékelhetjük, mellyel a születő bankburzsoázia átveszi a stafétát a nemzet korábbi gazdasági erejének

számító kereskedőktől.⁶⁸ A következő írásokban már egyáltalán nem a távolsági kereskedelemről esik szó, hanem a szerzők a városi boltok felé próbálják terelni a fiatalokat.

A kortársak általánosan úgy látták, hogy a hazai kereskedelem jelentős jövedelem forrása lehetne, ám a hasznot kizárólag az idegenek (németek, magyarok és főleg zsidók) fölözik le, ők monopolizálják a pályát, zárják el az utat a románok elől. Nemcsak a Habsburg Birodalom románjaira gondoltak, hanem összromán tekintetben is így vélekedtek, amit jól tükröz a *Familia* egyik korai, Galacot bemutató cikke. Ez a forgalmas kikötő – mint a nemzetközi gabonakereskedelem hagyományos keleti központja – Európa vezető városai között foglalhatna helyet, ám az idegenek korrupció, erkölcstelen üzletvezetése, a hamis mértékek, a visszaélés a konzuli védelemmel megfosztják a helybelieket a lehetőségek kiaknázásától: „Innen jön azután, hogy az idegenek oly gyorsan gazdagodnak, míg a nép, mely eladja nekik verejtéke gyümölcsét, mindenféle haszon nélkül, nyomorban, szűkségben él.”⁶⁹

A kilencvenes években a szászvárosi lapban jó néhány olyan cikkkel találkozunk, melyek a kereskedői pálya felé próbálják orientálni a román fiatalokat. Egy, már idézett 1895-ös írás szerint a kereskedelmet vissza kell hódítani az idegenektől, meg kell teremteni a független emberek osztályát, akik vagyonukat a románság kulturális-gazdasági céljaira használják. „A falvak szipolyozói vissza fognak húzódní, eltűnnek, mi pedig büszkén tekintünk majd a románlakta városok terein megjelenő cégekre.” Ám addig még sok a tennivaló, a folyamat ugyanis éppen ellentétes: „Ma mély fájdalom tölt el minket, látván, hogyan fogyatkozik a kereskedői osztály...”⁷⁰

Nem sokkal később ugyanitt a szerkesztő, Ioan Moța közölte *‘Karoljátok föl a kereskedelmet!’* c. előadását, mely az ASTRA szászvárosi fiókszervezetének kudzsiri közgyűlésén hangzott el. Megkérdezett román kereskedők véleménye alapján fejtette ki tétélesen, miért jövedelmezőbb a kereskedelem, mint a földművelés? Azért, mert 1.) a befektetett tőke öt-tízszer többet hoz:

mondjuk 5000 Ft befektetés egy bolt esetén 2500 Ft tiszta nyereséget hoz, a föld viszont csak ötödannyit; ez annak köszönhető, hogy a kereskedelmi tőke évente 3-4-szer is megfordul, míg a mezőgazdasági csak egyszer, ezért igyekeznek a szászok és a magyarok, de főleg a zsidók erre a pályára; 2.) a bolt árukészlete nincs kitéve az időjárásban rejlő kockázatnak (szárazság, jégeső); 3.) indulótőke sem szükséges, a városi nagy üzletek örülnek, ha bizományba odaadhatják az árut; ha pedig valaki egyáltalán nem akar gondokat venni a nyakába, lehet más kereskedő boltvezetője havi magas, 50-80 forintos fizetéssel; 4.) mindenképpen érdemes kereskedelmi iskolát végezni, mert utána még mindig vissza lehet menni földet művelni, és az ilyen gazda racionálisan, piacra fog termelni (gyümölcs, zöldség, állatok), vagy maga is terményekkel kereskedik; 5.) kényelmesebb, nyugodtabb a kereskedő élete, nem kell a nap hevében izzadni; 6.) a városi lét lehetővé teszi a gyermekek ingyenes iskoláztatását, míg a parasztyerekek minden tehetségük mellett is az eke szarva mellett maradnak.⁷¹ A cikk további részében Moța gyors szemlét tartott a környéken, és Szelistyéig kellett elmennie pozitív példáért: ezen a népes, virágzó településen húsz évvel azelőtt egy bolt sem volt, majd a vállalkozó szellemű fiatalember, I. Comșa nyitott egyet, s a példának köszönhetően ma csak a főtéren tíz virágzó üzlet található; példájuk nyomán egy sor más településen nyílt román bolt, jó részük éppen Comșától kap támogatást, ő maga pedig 72 községre kiterjedő bolthálózatot működtet. E sikertörténet fölmutatásával támasztotta alá a szerző írása zárótételét: a legértelmesebb, legélesebb eszű fiút kell kereskedőnek adni!⁷² Egy két évvel későbbi vezércikk ismét azt nyomatékosította az olvasóknak, hogy a nem eléggé tehetséges családok még a gimnázium alatt váltsanak, két-három osztály után adják kereskedőnek a fiút, aki azután végezhet boltossegédi, kereskedői tanfolyamot, és háromszor-négyszer annyit fog keresni, mintha a „toll proletárja” lett volna belőle.⁷³

A román kereskedelmi és hitelélet képzési központja kívánt lenni a brassói kereskedelmi iskola, melynek „nemzetgazdasági”

jelentőségét a sajtó nem győzte hangsúlyozni. Az intézmény megalapítását George Barițiu már 1836-ban fölvetette, de csak 1869-ben nyílt meg három osztállyal mint kereskedelmi és reáliskola; 1895-ben azután felső kereskedelmi iskolává emelkedett; az igazgatón kívül kilenc tanár oktatott itt, falai között 24 év alatt összesen 232 tanuló végzett.⁷⁴ Az iskola igazi román intézmény volt, az 1898/99-es tanévben 83 tanuló látogatta, egy zsidó kivételével mind románok, családi hátterük szerint felerészben földműves és állattenyésztő szülők gyermekei, további tizenegy diák apja kereskedő vagy iparos volt, s még négy napszámos-ill. szolgáló-gyerekekkel is találkozunk (a többiek köztisztviselők fiai voltak). Megállapíthatjuk tehát, hogy az iskola döntően az alsóbb rétegek képzését, mobilitását szolgálta. Az érem másik oldala, hogy a kilencvenes évek végéig a végzetek szinte mindnyájan Romániában helyezkedtek el, s csak a század utolsó éveitől tudott nekik kenyert adni az izmosodó erdélyi román bankrendszer.⁷⁵

Ám akárcsak a mesterségek esetében, a kereskedői pályaválasztásnál sem csak a képzés nehézségei jelentettek akadályt, hanem a tollforgatóknak a fönnálló előítéletekkel is föl kellett venniük a harcot, mert a zárt paraszti társadalom idegenkedett az árut, pénzt forgató tevékenységtől. A *Revista Orăștiei* vezércikkei próbálták rábeszélni a szülőket, hogy adják kereskedőinasnak fiukat. Ioan Moța cikkére azzal reagált egy kasztói tanító, hogy elhibázott taktika a népet általános szavakkal győzködni, mert arra csak a személyes példamutatás képes hatni; ő maga is kereskedő lett, lisztboltot nyitott, mert látta, hogy az emberek a legnagyobb dologidőben is a szászvárosi malomba utaztak be. Kezdetben kinevették, hogy tanító létére ezzel foglalkozik, ám hamarosan odaszoktak, ő pedig már más közszükségleti cikket, sőt, dohányt is tart. Példája nyomán két másik bolt is nyílt a faluban, négy közeli községben ugyancsak.⁷⁶ Egy 1896-os írás nehezményezte, hogy habár hetente jelennek meg iparosok, kereskedők hirdetései, melyben tanoncot keresnek, még sincs jelentkező, nem azért, mintha nem volna elég rátermett fiatal, hanem mert a szülő és

maga a gyerek is azt képzei, hogy többre érdemes. Sok szülő erőnek erejével iskoláztatni akarja a fiát, ám egy-két év gimnázium után be kell látnia, hogy nem bírja anyagilag – ők jobban tennék, ha eleve mesterségre vagy kereskedőnek adnák a fiút, gyorsabban boldogulna, mint sok „tanult” ember.⁷⁷ Egyébként Moța fenti, Szászváros környéki helyzetképe is elszomorító: a népes, teljesen román lakosú Kudzsir öt boltja közül csak egy román tulajdonú; az üzletek évi 7000 Ft tiszta nyereségéből – a románok pénzéből – alig jut tehát valami román kézbe, román célokra vissza. Szintén a nehézkességet, idegenkedést róttá föl a román közönségnek a *Revista Economică* egy 1899-es cikke, mely a gabonakereskedelem sorsdöntő jelentőségére figyelmeztetett: a tőkeerős idegenek óriási hasznot húznak belőle, ezért a románoknak társulniuk kellene, hogy költségeik csökkenjenek. Ám eddig csak egyetlen kísérletről adhat számot (Satul-nou): ez a 4000 Ft alaptőkájű társulás nyolc hónap alatt 900 Ft hasznot hozott. Példája azonban nem hat: „Mivel a románokból hiányzik a vállalkozó és társulási szellem, mindmáig nem jöttek létre ilyen kereskedelmi társaságok, ami eléggé sajnálatos következményekkel jár ránk nézve, mivel a gabonakereskedelemből származó teljes profit az idegenek zsebébe vándorol.” Pedig pl. a Bánság elsőrangú terep lenne ehhez a tevékenységhez, ám „mivel az itteni román nép határőr szellemben nevelkedett, s ezért mindenki csak magának és mintegy lopva dolgozik, nehogy valaki is megtudja, kinek mije van és mije nincs; ez a sajnálatos partikularizmus és a társulási szellem hiánya az akadály a ilyen társaságok megalapításának.” Ennek a közönynek immár meg kell szűnnie, a románoknak is ki kell nevelniük egy szakavatott réteget, „hogy a mieink is palotákat emelhessenek és birtokokat vásárolhassanak, mint teszik mások Budapesten és vidéken.”⁷⁸

Keserű hangú az az írás is, amely a fenti 1898-as buzdításra reagált: két pórul járt ifjú példáját hozta föl, akik a *Tribunában* megjelent cikkeken fölbuzdulva otthagyták a gimnáziumot, és kitanulták a cipész ill. szabó szakmát, sőt külföldön tökéletesítették

ismereteiket. Hazatérve tapasztalniuk kellett, hogy a román közönség nem támogatja őket, idegen mesterekkel dolgoztat, s így kénytelenek voltak beállni segédnek olyan idegenekhez, akik feleannyit se értettek a szakmához. Hasonlóképpen panaszkodott a szerzőnek egy román mester: a románok nem jönnek hozzá, vagy szinte ingyen kell elvállalnia a munkát, különben az idegenhez mennek; ugyanez a helyzet, úgymond, a román boltosok esetében. Bezzeg az idegenek támogatják a maguk fajtabelit – mutat rá a cikkíró, aki a vitatott írás jelszavát – *Adjátok boltosnak a fiúkat!* – szükségesnek tartja kiegészíteni: Románok, támogassátok iparosainkat!⁷⁹

Azt a kérdést, hogy a románok miért vásárolnak szívesebben az idegen üzletekben, a *Familia* már két évtizeddel korábban fölvetette, igaz ugyan, hogy bukaresti szerzőnek a romániai helyzetet tükröző írásával, ám annak alapállása, tételei teljesen megegyeznek Vulcan idevágó gondolataival, tehát a hazai közönség okulására is közölhette a cikket. Az írás a neveléstudomány elhanyagolt állapotától jutott el az idegen boltok fölényének beismeréséig: tulajdonosuk nem sajnálja a fáradságot beosztottai oktatására és nevelésére, s ezért az udvariasabb kiszolgálás, a tisztaság, a harmonikus elrendezés vonzza a román hölgyeket, akik hajlandók többet fizetni a nem is föltétlenül jobb áruért. Kár őket a patriotizmus hiányával, kozmopolitizmussal megbélyegezni, hiszen az emberi természet a tökéletesség felé vonzódik.⁸⁰

A szászvárosi lap fent idézett cikke az egyéni boldoguláson túl a kereskedő és iparos réteg társadalmi jelentőségét, erejét is hangsúlyozta: „Lássuk, hogy van ez más népeknél! Éppen számos gazdag kereskedőik és mestereik erős céheiben rejlik az *erejük*, ők vannak hatalmon a városokban, nélkülük nem lehet tenni semmit, tehát ők az urai mind a maguk, mind a körülöttük élők sorsának! Nézzük a városi képviselőtestületeket, kik adják a többséget, kik az erősek? *A kereskedők* és a mesterek!” Ezt nem ismerik föl a románok, akik úgy vélik, hogy „vagy mi nem vagyunk valók kereskedelemre és iparra, vagy az nem felel meg nekünk!” Ezzel

sürgősen föl kell hagyni, ha valahol tanoncot keresnek, gyorsan be kell tölteni egy derék szorgalmas fiúval!⁸¹ Ioan Moța ismertetett cikkében is a kereskedői pálya előnyeinek ecsetelése éppen azzal zárult, hogy ez a terület függetlenséget és presztízst biztosít; az önkormányzatok számos virilista kereskedőjének nem kell a választók kegyéért versengenie, saját lelkiismeretük szerint beszélhetnek.

Az elméleti írások mellett jelent meg a *Familiá*ban olyan életrajz is, amely azt sugallta az olvasóknak, hogy kellő ambícióval és kitartással kereskedőként is a nemzeti elit megbecsült tagja, a helyi társadalom egyik vezetője lehet valaki. Diamandi Manole ismert brassói kereskedőről van szó, akinek életrajza nem sokkal a halála után jelent meg. Már bukaresti segédként állandóan képezte, művelte magát; Brassóban a román grémium elnöke lett, közéleti téren pedig az iskolai bizottság tagja, majd alelnöke, a brassói kereskedelmi kamara elnöke, a városi képviselőtestület tagja, aki a szászok és a magyarok részéről is köztiszteletnek örvendett. Bőkezű adományozóként, minden emberbaráti és nemzeti vállalkozás részeseként volt ismeretes.⁸²

A kereskedői pályát azonban egyes hozzászólók nemcsak egyéni kiútként csillantották föl, hanem egy egész település vagy régió – végső soron az egész nemzet – fölemelkedésének vagy éppen korábbi jóléte visszaszerzésének kulcsaként. Ion I. Lăpădat két, már idézett előadása talán a legjobb példa erre. A négyfaluiaknak azt ajánlotta, hogy az iparosság mellett minél többen menjenek kereskedőnek, de mivel Románia már befűlladt, házalóként, vásárolóként itthon próbáljanak boldogulni, mint a brassóiak és a szelistyeiek; ez utóbbiak „ugyanolyan helyzetben voltak, mint mi, most pedig Erdély legtávolabbi sarkába is eljutnak”. 1904-es brassói előadásán viszont már magasabb dimenzióban gondolkodott: fölhívta a figyelmet az éles versenyre, arra, hogy mindenki társul, tehát a román kereskedőknek is ezt kell tenniük, mert különben úgy járnak, mint a kiszorult brassói halimportőrök. Meg kell vizsgálni a déligyümölcs-importban rejlő lehetőségeket, a fakereskedelemben ki kell szorítani a zsidó ügynököket, aratáskor

jöjjön egy román gabonakereskedő, és korrekt áron, egy tételben vegye meg a falu termését, ne kelljen minden gazdának külön-külön a zsidónak adnia el nyomott áron. E vidék román lakosainak tanulmányozniuk kellene a Prahova-völgy adottságainak kiaknázását is, hogy ne az idegenek fölözzék le a hasznot. Mindennek érdekében a román bankoknak áldozniuk kellene arra, hogy tehetséges fiatalokat küldjenek gyakorlatra bécsi, pesti, trieszti bankok kereskedelmi részlegébe vagy éppen külföldi árutőzsdékbe.⁸³

A zsidók működése – a román-zsidó viszony

Az iparos- és kereskedőpálya kérdéseinél többször találkoztunk azzal az érveléssel, hogy a románoknak azért kell birtokba venniük e területeket, hogy ne legyenek kiszolgáltatva az „idegenek” diktálta áraknak, föltételeknek. Mint Lápádat brassói előadásából is kiderülhetett, s a most ismertetendő forrásokból is világossá fog válni, elsősorban a zsidókra gondoltak – különösen a kereskedelmet illetőleg. Természetesen nem román specifikumról van szó: a dualizmus kori magyar közvélemény számára éppúgy létezett a zsidókérdés, s ha a politikai antiszemitizmus (Istóczy Győző 1883-ban alapított Országos Antiszemita Pártja) meg is bukott, a sajtóban (különösen a katolikus Néppárt magyar és szlovák orgánumaiban) és a kor novelláiban, regényeiben lépten-nyomon beleütközünk. Holott a zsidóságot, mint a modern gazdaság meghatározó szereplőjét és egyben a magyar asszimilációs nyereség második legnagyobb bázisát megkülönböztetett tapintat „illetette volna meg”. Mit mondhatnánk akkor a gazdaságilag sokkal hátrányosabb helyzetben levő és leginkább csonkának mondható társadalmú kisebbségek – a szlovákok, a ruszinok és a románok – viszonyulásáról? Igaz, parasztságuk adott tényként elfogadta a zsidó kocsmárosok, boltosok, vándorkereskedők működését falun, a nemzeti érzelmű elit részéről azonban általános idegenkedést, sőt ellenséges alapállást tapasztalunk. A hagyományos vallási ellentétén kívül ez egyaránt magyarázható gazdasági és politikai

indítékokkal: működésük az adott nemzetiségi elit tagjai számára erős konkurenciát jelentett, másrészt a nemzetiségi vidékeken nagyrészt a zsidók képviselték a magyar nemzeteszmét, számos helyen ők támogatták a magyarosítás politikáját. A kor nemzetiségi sajtóját, szépirodalmát tehát nem csupán magyarellenes, hanem legalább annyira a magyarosodó helyi zsidóság ellen irányuló jelenségként kell értelmeznünk.⁸⁴

Az idegenkedés, rosszállás még az elfogultságoktól mentes Vulcan egy ártatlan úti jelentésében is hangot kap: midőn az 1867-es párizsi világkiállításra menet leírja hajóútját Bécsbe, beszámol romániai zsidó útitársairól, akik – és hitsorsosaik – úgymond a külvilág felé mártírokként állítják be magukat (a szerző nem utal rá, hogy valóban voltak tömeges üldözések), ám mégis a román „barbárok” között, Románia bőségének köszönhetően gazdagodnak. Vulcan rövid beszélgetéssel érzékelteti, mennyire más kerékre jár a zsidók és a román intelligencia gondolkodás-módja: mikor a magyarországi sertésárakról kérdezzetik őt, be kell vallania, hogy azokat nem ismeri, mire csodálkozva kérdik, mi a foglalkozása? „Juristu absolutu” [végzett jogász] – válaszolja büszkén, ezt azonban a zsidók nem értik, illetve az egyik úgy magyarázza, hogy a fiatalember tehát „amploiatu” [tisztviselő].⁸⁵ Néhány évvel később Vulcan egy ugyancsak másirányú rövid tudósítás kapcsán fejezi ki ellenszenvét a zsidó kocsmárosokkal szemben: a tudósító, miután beszámolt arról, hogy Beszterce környékén szépen fejlődnek a józansági egyletek, fölteszi a malíciózus kérdést: de mit csinálnak a zsidók? A szerkesztő meg is adja a választ: román községi bírónak választatják magukat.⁸⁶

Ezeknek a csipkelődő megjegyzéseknek aligha kell túlzott jelentőséget tulajdonítanunk. Súlyosabb viszont az a romániai, jászvásári levél, amely néhány évvel később jelent meg ugyanitt, és már előlegezi a kilencvenes évek napisajtójának indulatos antiszemitizmusát. A sztereotípiákból összeállított riport, miután kimutatja, hogy a volt moldvai főváros százezer lakójának 60%-a zsidó, állítólagos titkos szervezeteik összeesküvéséről ír: céljuk,

hogy megszerezzék, ami még román tulajdonban maradt. Otthon – úgymond – szipolyozzák, a külföldi sajtóban pedig befeketítik, barbárnak kiáltják ki a románokat (ebben hű társaik lennének a bécsi *Neue Freie Presse* zsidó újságírói). A durva jelzőktől sem mentes írás szerzője bevallása szerint a Kárpátokon túli testvérek okulására írta cikkét: lássák, hogy „mi, egy szabad és független ország lakói, rövid idő alatt oda juthatunk, hogy saját földünkön az idegenek rabszolgái leszünk.”⁸⁷ Vulcan minden kommentár nélkül közölte a cikket, ám egy újság esetében a közlés pusztán ténye is gesztusértékű cselekedet. Ugyanezt elmondhatjuk Vasile Alecsandri *Năvălirea Jidanilor* [‘A zsidók beözönlése’] című, nem túl igényes színdarabjának közléséről is (az 1884-es évfolyam első számaiban).

1893-ban Vulcan ismét közölt jászvásári hírt, ezúttal a hírhedt jövőjű A. C. Cuza frissen megjelent, *Meseriașul Român* [‘A román iparos’] című brosúráját méltatta, mint „igen jelentős röpiratot”. Valóban érdemibb munkáról lehetett szó, mert a szokványos tételek mellett (a zsidók beáramlása, térnyerése a román elem számbeli csökkenéséhez vezet, annak anyagi-erkölcsi léte került veszélybe) gyakorlati javaslatokkal áll elő: az ipari szakoktatás depolitizálása, szakemberek kezébe adása, társulások, fogyasztási szövetkezetek szervezése stb.⁸⁸ A dicsérő jelzőtől eltekintve a szerkesztő nem kommentálta a leírtakat.

A két évvel később indult *Revista Orăștiei* viszont nyílt és határozott zsidóellenes vonalat követett. Már a 4. számban – egyelőre csak érintőleges megjegyzésként – figyelmeztetett rá, hogy jön „a keresztény népesség filoxérája”, a zsidók, akik potom pénzen száz holdnyi erdőket, szántót szereznek meg, örködni kell tehát a papnak, jegyzőnek, tanítónak a falusiak érdekei fölött. Annál sajnálatosabb, hogy a tagosítások, erdőelkülönítések során voltak olyan papok, akik a zsidó kezére játszották át a falu javait.⁸⁹

A lap még ugyanebben az évben indulatos vezércikket szentelt a zsidókérdésnek. Sommás tétellel indult az írás: „Tagadhatatlanul igaz, hogy a zsidók nagy szerencsétlenséget jelentenek annak a

népnek, melynek hátára lerakták parazita fészüket.” Ezután egyéb durva jelzők közvetkeztek („a fák levelét rágó, éltető nedveit szívó hernyók, férgek”), majd az afeletti öröm, hogy a tehetetlen, zsidóbarát kormányok helyett maga a lakosság kezd ébredni, önvédelmi harcot folytatni. A szerző méltatta azt az eseményt, melynek apropóján született maga a cikk: a bécsi helyhatósági választáson ötször annyi antiszemita képviselő jutott be a városi képviselőbe, mint zsidóbarát. Még nagyobb volt a szerző öröme, hogy szűkebb hazájában, Hunyad megyében is pozitív fejleményekről számolhat be: „A mi Hunyad vármegyénk is tele van zsidókkal, akik főleg a kocsmáltatást viszik nagyban, és ezért valóban nagyon örültünk, látván azt, hogy számos faluban népünk annak rendje és módja szerint megértette a dolgokat, kivette a zsidók kezéből a regále-jogokat, és keresztényeknek vagy magának a falunak adta bérletbe. Így van ez jól. Ügyelnünk kell rá, hogy vagyunk ne jusson idegenek kezére, akik elviszik magukkal, szinte semmit nem adva vissza belőle.”⁹⁰ A következő évfolyam első számában is mindjárt találkozunk ezzel a tematikával: olvasói levél tudósított arról, hogy Balomirban tizenkét éve szipolyozza a népet egy Klein Dávid nevű zsidó, aki a malmot és a kocsmát bérli. Most, a megújításkor négy román is pályázott, és föl is verték az árat, csak hogy ne a zsidó nyerje el. Így jutott a bérleti jog román kézre, ám ilyen díj mellett aligha lesz rajta haszon. A szerkesztő ettől függetlenül e „derék tett” követésére buzdította olvasóit.⁹¹ Néhány számmal később az újság az egész országtól ilyen határozott föllépést várt el, mivel Karl Lueger bécsi sikerei fényében annál elkeserítőbb a magyarországi helyzet. A vezércikk írója reményét fejezte ki, hogy úgymond a szabadság és a jog szelleme átterjed erre a birodalomfélre is.⁹² A román kortársak azonban saját politikai föllépésre aligha gondolhattak, számukra csupán a gazdasági önvédelem és önszerveződés maradt. Ezt kívánta ösztökélni egy meg nem nevezett nagyszebeni mecénás negyven koronás pályázata az alábbi témában írandó röpiratra: „Miért nem képes a román nép versenyre kelni a zsidókkal, miért kell egyenlő föltételek-

nél visszavonulnia, míg a zsidók mind anyagi téren, mind számbelileg kolosszális haladást mutatnak föl.”⁹³ A *Familia* a későbbiekben nem közölt semmit a pályázat sorsáról, az föltehetőleg nem keltett érdeklődést. A nyílt gazdasági ellentét csendül ki a szászvárosi lapnak a facsádi Fagețana Bank és a fogyasztási szövetkezet alapításáról szóló tudósításából is: a zsidók naponta rágalomhadjáratot indítanak a két új román vállalkozás ellen.⁹⁴

Végezetül a *Revista Economică* már idézett, a gabonakereskedelem jelentőségét tudatosító cikkére térünk vissza: a szerző szerint a románok vállalkozó szellemének hiánya tette lehetővé a zsidók meggazdagodását: „Csak így vált lehetségessé, hogy egy csomó idegennek, aki néhány éve vagyon nélkül jött Galíciából, most palotája van a városokban és az úri birtokokon.”⁹⁵

Bíró Sándor értékelésével egyetértve, aligha kell hangsúlyoznunk, hogy e szélsőséges, uszító hang mögött leginkább a zsidók kiszorításának szándéka keresendő – akárcsak a katolikus Néppárt szlovák orgánuma, a *Krest'an* vagy a befolyásos szlovák politikus, Milan Hodza pesti lapjai (*Slovenský denník*, *Slovenský týždenník*) hasábjain. Éppen a *Revista* lapjain fogunk még olyan esettel találkozni, amikor az „elcsapott” zsidó örökébe lépő román kocsmáros jobban szipolyozta a falut, mint elődje, emellett magánélete is elzüllött. A jeles szlovák prózaíró, Martin Rázus *Krčmársky král'* [‘A kocsmakirály’] című regényében szintén nem látunk lényeges különbséget a szlovák és a zsidó kocsmáros működése között.⁹⁶ S azt, hogy a fenti cikkek nem valamely atavisztikus ellentét lecsapódásai, az is bizonyítja, hogy találkozunk majd egy-két írással, ahol a zsidók műveltség-étosza, az iskola, a rabbi iránti tisztelete követendő példaként jelenik meg.

Român la Român!

Igazságtalanok lennénk azonban, ha úgy vélnénk, hogy a román elit kizárólag az idegen kereskedők elleni kemény propagandával próbálta építeni a maga pozícióit, s így végső soron a saját nemzetgazdaságot: már Ioan I. Lăpădat négyfalui előadásánál

találkoztunk a gazdasági nacionalizmus eszméjével, egyfajta intézményesült vagy akár íratlan törvényként létező román védegyelet gondolatával. Ez természetesen nem speciális román jelenség volt, szinte minden közép-európai születő nemzet megpróbálkozott vele, vagy legalábbis zászlajára tűzte. A magyar Védegyelet inkább eszmeileg sikeres mozgalmán kívül a cseh Průmyslová jednota is meghirdette a negyvenes évek közepén – egyelőre még össz-ausztriai dimenzióban – a hazai termékek vásárlásának erkölcsi kötelezettségét. A mozgalom új jelszavával (*Svoj k svojmu* ‘Ki-ki a sajátjához’) csakhamar leszűkült a cseh etnikumra, s az 1873-as bécsi világiállításon például a cseh gyártók már önálló pavilont követeltek – ekkor még sikertelenül –, ám az 1891-es prágai Jubileumi Tartományi Kiállítást már (az eredeti szándéktól eltérően) sikerült kizárólagos cseh eseménnyé változtatniuk. A sokkal gyöngébb pozíciójú szlovákoknál a mozgalom csak az utolsó negyedszázadban kezdődött el, a csehektől átvett jelszó pedig a századfordulón vált általánossá a sajtóban, brosúrákban, politikai manifesztumokban.⁹⁷ Szintén ekkor indult meg a délvidéki szerbek körében a Radikális Párt kezdeményezéseként a *Svoj svome* (‘Saját a sajátjának’) mozgalom, ennek hatékonyabbá tételére a *Zastava* közölte, hogy évente ötvenszer közzé fogja tenni a szerb iparosok, kereskedők, pénzintézetek címét; a reklámokban is gyakori a nemzeti hovatarozás kidomborítása.⁹⁸ A román sajtóban, kiadványokban a kilencvenes évektől szintén gyakorivá vált ez a gondolat, s a többi néphez hasonlóan nemcsak a „fajbéli” kereskedők, hanem a bankok, ügyvédek, orvosok előnyben részesítését is hirdette. Mint egy brosúra fogalmazott: „Őrizkedjete a zsidó szélhámosoktól és az idegen bankoktól!”⁹⁹

A *Revista Orăștiei* egy korai cikke arra igyekezett rádöbenteni olvasóit, hogy sok fogyatékoságukról a románok maguk tehetnek: a nép például még a kevés román kereskedőt sem támogatja. Ennek véget kell vetni, márcsak nemzetpolitikai okból is: „A román boltokat fogjuk látogatni, a mi fiaink kezébe adjuk krajcárunkat, és így az áruért kapott haszonból többé nem zsinagógák épülnek,

nem népünk ellenségeit nevelik belőle, hanem ez a pénz azokat a fiúkat támogatja, kiknek szíve a néphez és az egyházhoz húz; ez a pénz olyan nemzeti vagyont fog alkotni, amelyre büszkék lehetünk, és amelyből ki tudja, ki mindenkit támogathatunk.”¹⁰⁰ A szerző örömmel számolt be arról, hogy a nem sokkal azelőtti gyulafehérvári vásáron a románok elsősorban a román árusokat keresték, s csak amit náluk nem találtak, azt vették idegenektől. Példaértékű magatartás volt – írja a szerző –, csak így gyarapodhat a román kereskedők száma. A következő szám fölhívta olvasói figyelmét, hogy „a híres Szelistyéből való” Ioan C. Vulcu fűszerüzletet nyitott a piac alsó sarkán, majd fölszólította a közönséget, hogy a továbbiakban itt szerezzék be az árpát, rizst, kávé, cukrot, édes italokat, biztosítván arról, hogy Vulcu jó árut ad olcsón.¹⁰¹

Ám a kortársak úgy látták, itt is szükséges a felülről jövő ráhatás, nevelő munka. Isidor Saturn merisori lelkipásztor a pap aktuális feladatai között hangsúlyozta, hogy tanítsa a népet arra: román boltba járjon, román ügyvédet vegyen igénybe, román bankhoz forduljon kölcsönért, hogy a román pénz román zsebbe vándoroljon!¹⁰² A szerző néhány hónappal később visszatért a témára, cáfolandó azt a gyakorta hallható ellenvéleményt, miszerint lehet, hogy az a román boltos, orvos, ügyvéd meg sem ismer majd utána. Ez tényleg előfordulhat, ám „ha az illető *adományt tesz egy román iskola, egy templom, egy szövetkezet javára*, ez nem ugyanolyan, mintha nekem adta volna? Vagy, ha az a kereskedő, ügyvéd, orvos vagy mester a tőlem és másoktól kapott pénzből iskoláztat néhány fiút, akiből szorgalmas, népét szerető pap, tanító, ügyvéd, orvos lesz, ezzel nem éppen minket és népünket segíti? Vagy ha annak a kereskedőnek vagy ügyvédnek vagy orvosnak nincs családja, és vagyonát egy román iskolára, egy templomra, egy szövetkezetre hagyja, miként erre számos példa van, ezzel nem mindnyájunkat segíti?” A szerző konkrét példával támasztotta alá szavait: hajdanában egy Hátszeg környéki román molnár a románoktól kapott lisztvám-ból iskoláztatta a fiát, aki elismert mérnök lett, halálakor pedig egész vagyonából alapítványt

hozott létre szegénysorsú román gyermekek taníttatására, emellett visszafizette a lugosi püspökségtől annak idején kapott ösztöndíjat, abból a pénzből is tanul tehát most valaki. Egy idegen a saját fajtájára hagyta volna mindenét – summázta a lekipásztor. Ám az ilyen fölemelő példáktól függetlenül egy román legalább ügyfele nyelvén köszön jó napot, és pénzét nem használja föl ellene, mint gr. Kun Kocsárd (Gotthard, egykori Hunyad megyei főispán), aki úgymond a románok verejtékes munkájának gyümölcséből alapított gimnáziumot Szászvároson, s egy román szó nem hangozhat el benne, a román diákok pedig gúny tárgyai.¹⁰³ Az aktív pap a következő számban gyakorlati tanácsokkal is szolgált a nemzetleendő boltosainak (tehetne, mivel felesége révén maga is üzletet tartott fönn). E részletek közül a minőség hangsúlyozását emeljük ki: inkább kevesebb, de friss és minőségi árut tartani! El kell azután magyarázni a vásárlóknak, mi a különbség a román boltos tisztességesen kimért, jó portékája és az idegen kereskedő állott, silány dolgai között. Emellett mindig tiszteletudó, udvarias magatartást kell tanúsítani!¹⁰⁴ E szabályokat értékelendő gondoljunk a bukaresti boltoknak a *Familiában* megjelent kritikájára.

A román bankok társadalmi jelentősége, kohéziós és romboló szerepe

Mint az eddigi fejezetek alapján megítélhető, a hazai románság tőkehiány miatt és nem kis részben a tradicionális rurális mentalitás elutasító alapállása következtében 1918 előtt nem tudott jelentősebb ipari és nagyobb volumenű kereskedelmi vállalkozásokat elindítani. Bizonyos előrelépést figyelhetünk meg a mezőgazdaságban, ám igazából a pénzügyi szféra volt az, amely egyéni kitérési lehetőségeket és a nemzeti mozgalom, művelődés számára bizonyos anyagi háttérrel tudott biztosítani, főként a 19. század utolsó évtizedeitől kezdve. A román bankrendszer kezdeteivel, megerősödésével, szerepével a középosztály kialakításában, szélesítésében számos régi és újabb munka foglalkozik, a kormányzat ellenlépéseire, megszorító intézkedéseire is találunk tanulmányt.¹⁰⁵

A továbbiakban a magunk részéről nem kívánunk foglalkozni a román pénzüzetek gazdasági mutatóival, a pénzforgalom fejlődésével; inkább azt kívánjuk megvizsgálni, hogy a korabeli vélemények szerint a bankok szaporodása mennyiben segítette vagy adott esetben éppen hátráltatta az önálló nemzetgazdaság és a nemzeti társadalom kiépítését, a középosztály és a parasztság szolidaritását, egymás kölcsönös erősítését.

A Visarion Romanról közölt nekrolóiban a *Familia* az elhunyt közéleti személyiség alakján keresztül az egész intelligencia éleslátását méltatta, amennyiben az rájött, hogy a nép anyagi erejét bankok alapításával lehet erősíteni, s az üres lamentálás, kesergések köréből kilépve a tettek mezejére lépett.¹⁰⁶ Vulcan ugyanezt a gondolatot fűzte tovább egy évtized múltán, amikor Roman utódja, Partenie Cosma életútját vázolta föl: egy nemzet haladásához két tényező együttműködése szükséges: szellemi fejlődés és anyagi gyarapodás. A románok azonban Vulcan szerint ez utóbbit a legutóbbi időkig elhanyagolták, csak néhány éve indult meg a bankok örvendetes szaporodása.¹⁰⁷ A *Familia* szerkesztője a későbbiekben a következő szavakkal ajánlotta a közönség figyelmébe a Nicolae Petra-Petrescu, az Albina Bank brassói fiókjának igazgatója által szerkesztett, a bankok mérlegét közlő *Compas românesc* legújabb kötetét: „Kívánatos, hogy a románok minden központban létesítsenek egy-egy pénzüzetet, ahol pedig ez nem lehetséges, alakítsanak felelősségi, szolidáris egyleteket, és ezek forduljanak a nagyobb intézetekhez, melyektől könnyedén megkapják a szükséges pénzt.”¹⁰⁸

Ami itt óhajként szerepelt, azt öt évvel később a Román Bankszövetség induló szakfolyóirata, a *Revista Economică* már elért eredményként tálalta: csak az utolsó negyedszázadban – a környező népeknél sokkal később – indult meg a gazdasági szféra megszervezése, ezen belül a pénzügyi erősödés, azóta azonban a szorgalom, tisztességes munka eredményeként a szerény erők ellenére is sikereket mutat föl. „Ha egy pillantást vetünk hazánk románlakta vidékeire, meggyőződhetünk róla, hogy szinte nincs

már olyan, mégoly szerény központ, ahol gazdasági-pénzügyi szervezőmunkánk ne hagyott volna nyomot, és ne alakult volna egy pénzügyintézet, amely képes kielégíteni a környékbeli lakosság hiteligényeit.”¹⁰⁹

Az induló *Revista Orăștiei* egyik vezércikke újabb területet érintett, amikor egyenesen a társadalmi béke megőrzése érdekében szorgalmazta, hogy az egyházközségek pénzét tartsák a román bankokban: botrányos, hogy számos eklézsia vezetői rokonnak, semmirevaló embereknek kölcsönöznek a kasszából, pedig tudható, hogy a pénz soha nem kerül vissza; a hívek látják, mi folyik, nem kívánnak már adakozni, az évi számadás botrányba, vádaskodásba fullad. Ezek a felelőtlen vezetők az egyház missziójának teljesítését veszélyeztetik, amely nem magánkölcson nyújtása, hanem a templom, az iskola tatarozása, ingyenes tankönyvek biztosítása a szegény gyermekek számára. A folyamat vége az egyházközség tulajdonának kényszerű elidegenítése, melynek nem kellett volna megtörténnie, ha pénzügyintézetben tartották volna a pénzt, ami annál is inkább előnyös, mert a legtöbb évi 6% betéti kamatot fizet a román egyházközségeknek.¹¹⁰

Ennél is általánosabb, össznemzeti veszélyre hívta föl a figyelmet a lap egy 1896-os cikke: aggasztó, ahogyan a nép kezdi magát adósságokba verni, attól a balhittől vezetve, hogy a kamatok alacsonyok, és az összeget is könnyedén visszafizeti majd. A szomorú folyamat rendszeresen árverezéshez vezet, s a legszomorúbb, hogy ezáltal román kisbirtokok idegen kézre kerülnek, amennyiben a gazda a gombamódra szaporodó idegen bankok valamelyikének az adósa. Az idegenek tudják, így a szerző, hogy ha uralkodni akarnak a román népen, előbb anyagilag kell leigázniuk – ezért alapítják egyik bankot a másik után a román kisvárosokban. A legújabb – német-magyar – bank Bojcán (Déva mellett) jött létre, azzal a szándékkal, hogy megfojtsa a brádi román intézetet; egy pápa is részvényes lett, és olcsó, 6%-os hitellel csalogatja a népet. Egy hét alatt kétezer román hitelkérelem érkezett, pedig Bojca nem eldugott fészek, hanem nemzetileg öntudatos község.¹¹¹

Ha már mindenképpen kölcsönt kell fölvenni – folytatta a gondolatot a lap egy későbbi száma –, csakis román bankhoz forduljon mindenki! „Mert ha mi mindnyájan, urak és parasztok, gazdagok és szegények kamat gyanánt nagy összegeket fizetünk be a bankok pénztárába, melyből szép többletük marad, akkor jogunk van elvárni, *hogy ebből a többletből adjanak vissza valamit nekünk, annak a közösségnek, amelytől gyűjtötték.* A cikk öt megyei bank jótékonyági keretét közölte az eddigiek alátámasztására; a végén ismételten elmarasztalta a bojcaiakat, amiért az idegen banknak fognak fizetni, ahelyett, hogy a brádi Crișanát támogatnák, amely jövedelmének nyolcadrészét az egyház és szegény diákok támogatására fordítja.¹¹² A lap a későbbiekben is visszavisszatért a román bankok propagálásához: 1898-ban figyelmeztetett a kormány tervére, egy Központi Hitelbank alapítására, amely kielégítené a szövetkezetek hiteligényeit, a szerző szerint azonban a románok inkább a saját bankjaikban bíznak. „Román a románál!” – hangzott el az ismerős jelszó.¹¹³ A rossz beidegződéssel vette föl a harcot Arseniu Vlaicu az induló pénzügyi szaklap első számában, amikor biztosított róla, hogy nem szégyen a saját, román bankhoz fordulni, egyébként is diszkréten kezelik a hitelkérelmeket: „szabaduljunk meg attól a káros előítéllettől, hogy még akkor is az idegenhez fordulunk, ha veszünk rajta, csak hogy a testvér meg ne tudja, mit cselekszünk.”¹¹⁴ Persze semmiből nem lehet kölcsönöket nyújtani, ezért a márciusi szám propaganda-szándékkal, közérthető módon elmagyarázta, hogyan lehet számlát nyitni, pénzt betenni, részletesen ismertette a betétkönyv fölépítését, a várható nyereséget. Egy másik cikk a hitelformákat és a kérelem mechanizmusát magyarázta el.¹¹⁵

Mint láttuk, eddig is hangsúlyosan szerepelt a bankok adományozó tevékenysége, jótékonyági kvótáik fölhasználása. A nagyszebeni Albina például 1896-ban a jótékonyági alap keretében 6558 Ft 66 krajcárt osztott szét. A legnagyobb tételt a nagyszebeni diákmenza 3000 Ft-os segélyezése jelentette; az ASTRA itteni polgári leányiskolája 1000 Ft-t, míg a Nőegylet elemi leányiskolája

300 Ft-t kapott. A brassói leányinternátusnak 200 Ft-t, míg a nagyszabeni zeneegyletnek 100 Ft-t utaltak át. A fennmaradó összeget hét további egyesület ill. alap kapta. Mint látható, a legnagyobb súllyal a különböző oktatási ill. diákjóléti intézmények szerepeltek.¹¹⁶ Alapításától fogva 1917-ig a bank 566.096 korona összeget adott a román művelődésnek, az egyéb jótékonyági kiadásokkal együtt pedig az összeg csaknem 685 ezer koronát tett ki.¹¹⁷ Az aradi Victoria Bank 1896 október végén bankettet rendezett annak megünneplésére, hogy az eltelt kilenc év munkájának gyümölcsként a betétállomány elérte az egymillió forintot. Az ülésen döntöttek a jótékonyági alap fölállításáról, és további 500 Ft szétosztásáról szegény diákok támogatására.¹¹⁸

A jótékonyági kvóták problémáját elméleti szinten vetette föl a *Revista Economică* egyik korai száma. A közeledő zárszámadó közgyűléseknek üzenve leszögezte, hogy „nálunk, ahol a hitelintézetek nem lehetnek pusztán haszonszerző vállalkozások, még népünk magasabb érdekeit is figyelembe kell venni.”¹¹⁹ A bankoknak minden civilizált népnél kötelességük, hogy kulturális és filantróp célokra is adakozzanak, erre a román pénzügyintézetek alapszabálya is kötelezi közgyűlésüket. Az alapszabály egyébként csak a minimális százalékot rögzíti, amit azon felül megszavaznak, az gyümölcsöző, a nép kulturáját támogató, tehát végső soron a részvényesek érdekét szolgáló befektetés. Nekik azt üzeni a szerző, hogy elsősorban kulturális igényekre kell adni: a szegénységen könnyíteni az állami, megyei, községi intézmények feladata, vagy a román nép hagyományos erényei – szorgalom, szerény igények és irgalmasság – segítenek fölülemelkedni rajta. A jótékonyági kvótából tehát kiegyensúlyozottan a körzet és az egész nemzet művelődési igényeit kell támogatni; a partikuláris intézményeket tartsák fenn az érintettek, ugyanakkor a kvóták egy részéből központi nemzeti alapítványt kell létesíteni, melynek évi kamataiból fenn lehet majd tartani az össznemzeti intézményeket. Az Albina 1897-ben nyeregsége 6%-át szavazta meg, ha a többi bank is követi a példát, évi 68.000 korona jöhet be; ha ezen összeg 2%-át tőkésítik 5%-kal,

tizenöt év múlva félmillió, újabb tíz év múlva pedig már több, mint egymillió korona áll rendelkezésre. Az összeget az ASTRA kezelné, készítené el költségvetését. Ma viszont a kvóták szétaprózódnak, ezért jelentős fejlesztésre nem elegendők.

A bankok nemcsak az évi jótékonyági kvótával járultak hozzá a román iskolák, társadalmi szervezetek költségvetéséhez, hanem elemi csapások esetén is nyújtottak segílyt. Az Albina összesen mintegy 12 ezer koronával segítette a szerencsétlenül jártakat. A *Revista Orăștiei* 1895-ben közölte a leégett Berény (Hunyad vm.) egyházközségének az Ardeleana Bankhoz és a lakosokhoz intézett köszönetnyilvánítását. A szászvárosi pénzügyintézet ötven forint segílyt juttatott a szerencsétlenül járt település lakóinak; mivel azonban családonként két forint se jutott volna, inkább kollektíven lemondtak róla a templom javára, hogy új harangot vásárolhasson az elolvadt régi helyett.¹²⁰

Ám a sajtó nemcsak a segílyek fölcillantásával igyekezett a népet a román bankok felé terelni, hanem tudatosította a pénzügyintézetek társadalomépítő, nemzetstratégiai szerepét is, miként a *Revista Orăștiei* fenti cikkéből is kicsendül: „Hát nem ésszerűbb, hogy *csak* a román bankokat támogassuk, amikor látjuk, hogy összegyűjtenek és megtartanak egyre több román fiatallembert a városokban, megadva nekik a lehetőséget, hogy magasabb nivójú családot alapítsanak, gyarapodjanak, házat vegyenek vagy építsenek, vagyont szerezzenek, és másokat is segítsenek ebben, szóval, erősítik a román elemet a városokban, melyre oly nagy szükségünk van – és mindenféle egyéb jó dolgot tehetnek.”¹²¹ Mintegy erre rímél Arseniu Vlaicu fent idézett cikke a kétségkívül „hazabeszélő” *Revista Economică* első számában: miután elismételte a kor kedvenc tételét, miszerint „a népek és nemzetek életében a jövő tekintetében a legfontosabb és legdöntőbb a gazdasági harc”, és a bankok áldásos szerepét méltatta – hasznosítják a láda mélyén elfekvő pénzt, kiiktatják az idegen uzsorásokat, és a gazdáknak biztosítják a földvásárlás lehetőségét –, ő is rátért a társadalomépítés lehetőségére: egyik legfontosabb szerepük „egy, a bankok

által alkalmazott művelt férfiakból álló független társadalmi osztály kialakítása. Jól ismert okokból nálunk nincs széles karrierválaszték, ezért kell áldani a kort, amely megvalósította a bankok gondolatát, mivel új elhelyezkedési lehetőséget hozott létre a jövő generációk számára, és gátat vetett az emigráció vészes folyamatának. [...] A hetven román bank valójában legalább 260 főt alkalmaz állandóan, akik családjukkal elsősorban ebből a fizetésből élnek.”¹²² Biztos megélhetést jelent, általában évi 700 Ft fizetéssel, plusz tiszteletdíjakkal, kiszállási díjak stb. Példaként idézzük az újgyházi (Szeben vm.) Cordiana pénzügyintézet hirdetését 1899-ből: könyvelőt kerestek évi 500 Ft fizetéssel, garantált előmeneteli lehetőségekkel; a pályázóktól román, magyar és német nyelvtudást, kereskedelmi iskolai végzettséget és hazai banki gyakorlatot vártak el; ugyanebben az évben a szelityei takarékpénztár 1200 K fizetést ajánlott, osztalékot és jogot a tisztviselői nyugdíjalaphoz.¹²³

Vlaicu a bankok működését természetesen nem tekintette a középosztály belügyének, hanem a parasztság számára is igen hasznosnak minősítette, mivel kölcsöneikkel elősegítik a földvásárlást, márpedig „azé az uralom, akié a föld”. Ám Vlaicu ennél is átfogóbb, nemcsak a középosztályt erősítő, hanem a parasztságot is nevelő – ha úgy tetszik: nemzetpedagógiai – küldetést is tulajdonított a nemzet bankjainak: rokonszenvessé teszik a nép előtt a közös vállalkozások eszméjét, a bizalom és az öntudat erősítésével nemesítik erkölcsét, egyrészt a társulási szellemen keresztül, másrészt az anyagi előnyöknek köszönhetően. E méltató szavak mellett a szerző szükségesnek tartotta visszautasítani a korabeli gyakori vádat, miszerint a könnyű hitellehetőség szoktatta rá a parasztokat a fényűzésre, pazarlásra. Vlaicu szerint a hitelek legnagyobb részét produktív célra használják föl; nyilván olyanok is vannak, akik fölélik, de az ilyenek állataikat és ruhájukat is eladnák idegennek, potom pénzért, ha nem volna a román bank.¹²⁴

Természetesen ezzel nem sikerült leszerelni a bírálók táborát, mely meglehetősen széles frontot alakított ki. A magyar szerzők polemikus írásai rombolónak, nemcsak az államra, hanem magára a román népre nézve is károsnak minősítették tevékenységüket. A *Revista* egy 1903-as száma a magyar sajtó támadásainak fölerősödéséről tudósított, idézve a *Magyar Világ* egy cikkét (*Oláh pénz*) amely rosszhiszeműen magas összegű, hátsó szándéktól vezérelt hitelek nyújtásával, megtévesztő kamatpolitikával (papíron 5%, gyakorlatilag 15%), s ezáltal a magyar kishitelezők, főleg a székelyek tönkretételével vádolta a román bankokat, főként az Albinát. A cikkíró ezzel szemben leszögezte, hogy a román pénzügyintézetek jóval óvatosabban, nagyobb arányú fedezet ellenében hiteleznek, egyébként pedig eddig sem és ezután sem fognak rohanni a magyar ügyfelek iránt; ha számos magyar mégis hozzájuk fordul, ezt azért teszi, mert több méltányosságot, megértést talál ott, mint azoknál, amelyek érdekében kongatják most a vészharangot.¹²⁵ A szerző a következő számban újabb támadásokról adott számot: egyrészt a *Szegedi Hírmondó* vádolta a nemzetiségi bankokat (*Nemzetiségi kérdés*), hogy a politikai agitátoroknál sokkal eredményesebb aknamunkát folytatnak; a 83 román pénzügyintézet nevére történt betáblázásoknak 95%-a magyar birtokosoknál következett be. A Bánság és az Alföld nagy része úgymond már a nemzetiségi bankok kezén van. A román bankokat Románia, a szászokat pedig Németország látja el olcsó tőkével. Ezzel a magyar bankok nem képesek versenyezni, össze kell fogniuk. A Magyar Jelzálog Hitelbank javaslata alapján olcsó kölcsönöket kell nyújtaniuk, főleg a románok karmában levő székelyeknek. Szintén a nemzetiségi bankok térnyerésére felhívást tett a Magyarország cikke (*Az erdélyrészi nemzetiségi pénzügyintézetekről*), az Albina mellett főleg a szász bankokat tekintve veszélyforrásnak, akik már bánsági svábok betelepítésén gondolkodnak. A cikk szerint a megoldás egy nagyszabású magyarmentő takarékpénztár alapítása, távlatilag pedig az Országos Központi Hitelszövetkezet létrehozása lenne. A recenzáló C. Popp ezzel

szemben – az első cikkel vitatkozva – leszögezte, hogy mint köztudott, a román bankok helyi intézetek, csak a környék hiteligenyét tudják biztosítani, az Albina az egyetlen nagyobb hatókörű bank, de az sem jutott ki a magyar Alföldre.¹²⁶

Éber Ernő, Bodor Antal és Farkas Pál támadó hangú munkáival már foglalkoztunk, s az érem másik oldalát sem felejtendő, idéztük egy román kortárs élesen önkritikus szavait, melyek nem voltak példa nélküliek a korban. Annyit még a *Tribuna* is elismert, hogy „itt-ott akadnak románok, akik felhasználják falusi testvéreik szorultságát és hozzáértés-hiányát, visszaélnak jóhiszeműségükkel, és gazdasági helyzetükhöz nem illő üzletekbe rántják be őket”.¹²⁷ A gyakori vádaskodás ellen a *Revista Economică* 1903-ban szükségesnek tartotta hosszabb cikk keretében fölvenni a harcot. Beismerte, hogy „fölróják a bankoknak, hogy túl könnyen adnak hiteleket, túl magas kamatot szednek, és főként azt, hogy túl keveset tesznek a takarékoskodó szellem kialakításáért a nép körében, a mezőgazdaság fejlesztéséért és általában a nép előretartásáért.”¹²⁸ A cikk utalt Emanuil Ungureanu ügyvéd minapi felszólalására a nép elesettségével, földvesztésével kapcsolatosan, ami fölerősítette a bankok, főként az Albina elleni támadásokat. A cikk szerzője – miként e laptól elvárható – elhárította a felelősséget, helyette a nép iskolázatlanságában, rossz beidegződéseiben, pazarló életmódjában látja a bajok gyökerét. A bankalapítások – úgymond – a modern idők szelleméből kövekeznek, ha nem a románok, akkor az idegenek foglalták volna el ezt a terepet is. A szerző a saját bankok érdekéért mutatta föl a kiszabadulást az uzsora rabságából, a kis megtakarítások gyümölcsöztetését, a mezőgazdaság föllendítését, a jótékonyt és a banktisztviselőréteg kialakítását. Tény, hogy a parasztok gyakran improduktív célra vesznek föl kölcsönt: keresztelőre, pománára, ruhavásárlásra, luxuscikkre, fölösleges gazdasági épületekre, adóhátralékra, a gyerek iskoláztatására, hogy úr legyen belőle, kockázatos vállalkozásokra s nem utolsósorban: italra. Éppen a bankok kötelessége, hogy közérthető brosúrákat adjanak a nép kezébe a kölcsön

előnyeiről és veszélyeiről, illetve a papok, előadók adhatnák át az ezekben leírtakat.

A gombamódra szaporodó pénzüintézetek – a román kortársak szerint is – már nemcsak a parasztságra, hanem egymásra is veszélyt jelenthettek: burjánzásukkal elviselhetetlen konkurenciát támasztottak, kölcsönösen gyöngítették egymást. S hogy ez – afféle savanyú a szőlő alapon – nem csak az ügyvéd-bankárvilágtól távol álló intelligencia panasza volt, jól mutatja, hogy maga a *Revista Economică* is már 1899-ben tarthatatlannak látta a helyzetet: fent idézett mérlegében egyrészt örömet fejezte ki, hogy már minden jelentősebb településen működik román bank, másrészt kezdte túlzottnak érezni a számukat: „Meg kell állapítanunk, hogy egyes helyeken ez a [bankalapítási] akció talán intenzívebben is zajlik, mintsem az érintett lakosság *valós* érdekei megkövetelték volna.” Márpedig ez a túlzott decentralizáció súlyos áldozatokkal jár: „nagyon megnehezítheti bankjaink *harmonikus együttműködését* közös céljuk elérésében: hogy biztosítsák és emeljék népünk jólétét.”¹²⁹ Ne szorgalmazzuk a további alapításokat, az újabbak már nem követelhetik a közönség támogatását. De a létezők sem mindig jártak el korrekt módon, mint arra a lap a megelőző számban figyelmeztetett: egyes bankok külföldi lapokban hirdették magukat, magas, 6%-os betéti kamatot ígérve, amivel még a többieket is diszkreditálták (a hozzáértő olvasók tudhatták, hogy nem a konszolidált intézetek ígérnek magas kamatot), s eljárásuk ellentétes volt a román bankok egyesületének 6. határozatával, mely szerint minden pénzüintézet a maga vonzáskörzetében tevékenykedjék.¹³⁰ Az alapítási láz azonban nem hagyott alább, ezért a bankigazgatók 1903-as nagyszebeni tanácskozása újfent kénytelen volt azt mint az erők szétforgácsolását elítélni;¹³¹ ennek ellenére – mint a bevezetőben láttuk – számuk a világháborúig folyamatosan emelkedett.

A műszaki tudományok jelentősége

A 19. század derekától kezdve a vasútépítési láz, a gőzgép elterjedése az iparban stb. társadalmi szinten is mind-mind a technikai haladás iránti csodálatot eredményezte mindenfelé, így az erdélyi román írástudók között is. Ennek szemléltetésére Vulcan két korai cikkét idézhetjük. 1867-es párizsi útja alkalmat adott számára a közlekedés forradalmának méltatására. Mint írja, tegnapelőtt Párizsban volt, ma pedig már Salzburgban írja e sorokat. „Micsoda civilizációs haladás! Ezelőtt vagy harminc évvel, ha valaki Nagyváradról Bécsbe indult, először is végrendeletet készített, és hősiess belenyugvással elbúcsúzott minden rokonától és ismerősétől, mint aki igen hosszú út előtt áll, melyről talán soha nem fog visszatérni. Végül elindult könnyek között hagyva övéit, és ha szerencséje volt, két-három hét múlva megérkezett Bécsbe. Ma viszont, hála Fultonnak, reggel elindulsz, és estére száz mérföldnyi távolságban vagy.”¹³² Néhány évvel később a *Familia* szerkesztője Petrozsény festői vidékén elmélkedett a civilizációs haladásról: úgy tudott odajutni, hogy az emberi elme oda is elvitte a vasutat, a Birodalom legbámulatósabb vonalát építve ki; ugyanakkor Petrozsény látnivalói között a nyáját terelgető pásztor és a sziklák fölött köröző sasok konvencionális képe mellett egyenlő súllyal szerepel a téglagyár és az, amiért a vasút épült: Vulcan szavaival Európa egyik leggazdagabb szénbányája.¹³³

A technika forradalma a műszaki tudományok, a technikai képzés jelentőségének fölismeréséhez vezetett – főleg Európa nyugati felén. Közép-Kelet-Európa felsőbb oktatási intézményeire még inkább a klasszikus, elméleti szellem nyomta rá a bélyegét, inkább hivatalnokokat neveltek, mintsem gyakorlati szakembereket, vállalkozókat, s nem volt ez másképp a hazai románság szerény iskolahálózatánál sem. Az ezen változtatni akaró kortársak írásai gyakran kárhoztatják a szülők egyoldalú vágyait, miszerint kizárólag állami vagy egyházi tisztviselőként vagy éppen méltóságként tudják elképzelni fiuk jövőjét. Ilyen jellemző állásfoglalás volt a modernitás iránt elkötelezett George Barițiu-nak az ASTRA 1865-ös, abrudbányai közgyűlésén elhangzott értekezése, melyet a

Familia is közölt. Barițiu elsőként rámutatott, hogy Európában harc folyik a humaniorák és a reáltudományok között, mást-mást kínálnak a gimnáziumok és a reáliskolák, a filozófiai-teológiai karok és a politechnikumok. Az erdélyi és romániai iskolákban azonban ez még nem tükröződik: mindenhol tanítják ugyan a matematikát és a fizikát, ám nem mondják meg a diákoknak, mindez mire jó. A szülők viszont ott hibáznak, hogy erőnek erejével protopópát, kanonokot, archimandritát, püspököt, érseket akarnak nevelni fiukból, akár érez erre hivatást, akár nem. Persze szükség van ügyvédekre, hivatalnokokra, politikusokra, papokra, de aki másra hivatott, annak legyen lehetősége valamely gyakorlati szakmát választani. A technikai tudományok elhanyagolása jelentős károkat okoz a nemzetnek, mivel falun és városban százezrek vándorolnak kontárok kezébe. Barițiu utalt néhány elrettentő példára: egy szétnyíló és egy összeomlott templomtorony, görbe élű házak szűk lépcsőkkel, beomlott pinceboltozatok; a hibás számítás következtében víz nélkül maradt üzemek, malmok stb. Nincsenek hazai szakemberek, az új építésügyi hivatalok személyzetéből csak tíz fő erdélyi; mindössze három román mérnök működik. Pedig nagyon kellenének például jó építészek, mert a technikai igények a régebbi korok óta jócskán megváltoztak: ma senki sem akar már piramist, kolosszust, amfiteátrumot, aranypalotát építeni, ehelyett a proletárok is tágas, világos, száraz lakásokban akarnak élni, a népek arányos, jó akusztikájú templomokat, kiállítási csarnokokat, elegáns színházakat, iskolákat, lakatanyákat, tőzsdepalotákat kívánnak emelni, vasutat kell vinni mindenhova, tengerjáró hajókat építeni, távírókábeleket fektetni a víz alatt, de az új ágyúk gyártása is matematikai pontosságot követel. A mai világ elvárja az országok, szárazföldek területének, a tengerek mélységének, az ásványkincsek mennyiségének pontos megállapítását. Kell-e még bizonygatni, hogy ezek az okok „arra ösztökélnek minket, hogy az ifjúság egy részét irányítsuk a műszaki tudományok felé, és szólítsuk föl az oktatási intézmények igazgatóit, hogy ahol eddig mostohagyerekként tanították a mate-

matikát és a fizikai tárgyakat, mostantól élvezhetőbb és vonzóbb módszerekkel tegyék.” Barițiu tisztában volt a társadalom várható ellenállásával, előítéleteivel, ám „el fog jönni az az idő, amikor honfitársaink és nemzettársaink közül sokan le fogják vetkőzni azt az előítéletet, mely vakságban tartja őket a műszaki tudományok megítélésében, és el fogják ismerni, hogy míg a jogász és a teológus tanulmányai után tíz-húsz évi működés eredményeként érhet csak el biztos egzisztenciát, addig a technikusok kezdenek mindenütt uralkodó helyzetbe kerülni, nyitva áll előttük a világ. Ma a fölvilágosult nemzetek sokkal inkább matematikával és kémiával igázzák le a tanulatlanokat, mintsem a Corpus Iuris vagy akár egyházi liturgikus könyvek segítségével.” Ha tehát a románok nem ébrednek föl időben, „nem telik el ötven év, és folyóink, hegyeink, völgyeink az idegenek tulajdonába kerülnek, fiaink pedig megalázkodott szolgálók lesznek. Csodálatos hegyi folyóinkon idegen tőkével mindenféle gyár épül, a környező birtokok pedig ezeknek az új báróknak a kezébe mennek át, akik tudománnyal és művészettel hódítanak. Hegyeinkben gazdag bányákat nyitnak, melyek fölemésztik az erdőket, s nem hagynak hátra mást a régi lakosoknak, mint a letarolt oldalakat és a zsidó pálinkáját.” Amíg a románok fiait a gimnáziumokban a latinnal, göröggel, Thuküdidésszel meg Tacitusszal gyötrik, addig mások korán fölmerik, melyik fiú mi iránt érez hajlamot, és időben fölkészítik arra, „hogy minél előbb olyan helyzetbe kerülhessen, hogy uralkodhassék rajtunk és minden utódainkon.” Végezetül Barițiu ahhoz az alkalomhoz kapcsolódott, amely lehetővé tette e disszertáció fölolvását: az ASTRA feladataként jelölte meg a műszaki tudományok iránti érdeklődés serkentését, napirendre tűzését a következő közgyűlésen, és lehetőség szerint ösztöndíjak létesítését.¹³⁴

A román társadalom azonban nem bizonyult fogékonyak az új karrierlehetőség iránt. A *Familia* szerkesztője ugyan 1870-ben örömmel üdvözölte az első végzett román mérnököt, Oliveru Budát, sok sikert kívánva kővári munkahelyéhez,¹³⁵ ám míg az 1885/86-os tanévben a pesti egyetemen 68 (magát annak valló)

román diák tanult, addig a Műegyetemen csak kettő.¹³⁶ A szászvárosi újság 1898-ban is kénytelen arról adni számot, hogy 180 pesti román hallgatóból csak tíz jár a Politechnikumba, gépészeti tanfolyamot pedig szinte alig látogatnak románok. Pedig biztos jövedelmet jelent, a mérnöki pályán nincs verseny, hiszen pl. 1892-ben ötven betöltetlen állás volt az országban, s azóta se javult a helyzet. A cikk további kedvcsinálásként hozzátette, hogy a negyedik gimnázium elvégzése után Budapesten ingyenes mechanikus-tanfolyam végezhető, amely fölkészít a Műegyetemre.¹³⁷ Az igazsághoz tartozik, hogy például Vulcan az etnikai diszkriminációnak is tulajdonította a román fiatalok húzódozását: aki elvégzi a Műegyetemet, azt sem hagyják mérnökként elhelyezkedni, Romániába kell települnie; ha valaki ügyvédként kíván boldogulni, ahhoz is tőke kell, és az elfogult bírák döntése egy magyar és egy román ügyvéd részvétele esetén előre látható. Megint odajutott tehát a románság, hogy kizárólag a papi pálya maradt nyitva – így azután az értelmiség létszáma gyarapszik, de nincs kulturális haladás.¹³⁸